

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynov Emin Məhiyəddin oğlu

“Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403-4 “Maliyyə nəzarəti və audit”

Elmi rəhbər:
i.e.n.dos.İ.M.Rzayev

Magistr proqramının rəhbəri:
prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:
i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

B A K I - 2 0 1 7

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş.....	3
Fəsil 1. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin nəzəri və metodoloji əsasları.....	7
1.1 Müəssisələrin maliyyəsi anlayışı, onun mahiyyəti və təsnifləşdirilməsi..	7
1.2. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlili metodları və üsullarının təsnifatlaşdırılması.....	12
1.3. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin əsas göstəriciləri və tipləri.....	23
Fəsil II. Azərbaycan Respublikasında müəssisənin maliyyəsinin təhlili və təşkili xüsusiyyətləri.....	36
2.1.Müəssisələrin maliyyəsinin təhlili və təşkili münasibətləri.....	36
2.2.Təşkilati-hüquqi formalarından asılı olaraq, maliyyə münasibətlərinin xüsusiyyətləri.....	41
2.3.Maliyyə və istehsalat təhlilinin qarşılıqlı əlaqəsi.....	50
Fəsil III. Müəssisələrin pul dövriyyəsinin və hesablaşmalarının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	56
3.1 Nağdsız ödənişlərin təşkilinin təkmilləşdirilməsi.....	56
3.2. Müəssisələrin banklardakı hesabları və cari hesablardan ödənişlərin növbəliliyi və müasir formaları.....	62
3.3. Nağd pul əməliyyatlarının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri..	68
Nəticə və təkliflər.....	74
Ədəbiyyat siyahısı.....	78
Summari	
Rezyume	

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müasir bazar münasibətləri, istifadəçilər tərəfindən müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ətraflı tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə fəaliyyətinin təhlili, müəssisənin daxili istifadəçiləri üçün, nəzarət və düzgün maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi, investorlar, tədarükçülər, kredit təşkilatları kimi xarici istifadəçilər üçün isə - təsərrüfat subyektinin gəlirli və ödəmə qabiliyyətli olmasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə, lazımdır.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili - vacib iqtisadi amillərdən biri kimi çıxış edir. Onun vasitəsi ilə müəssisələrin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək olar. Bazar şəraitində, istənilən kommersiya müqaviləsindən, işgüzar münasibətlərdən əvvəl, maliyyə vəziyyətinin, xüsusən də, maliyyə dayanıqlılığının, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin və potensial biznes-partnyorun ödəmə qabiliyyətli olmasının təhlili aparılır. Maliyyə cəhətdən dayanıqlı olmayan tərəfdaş ilə müqavilənin bağlanması, xammal və materialların çatdırılma müddətinə riayət olunmaması səbəbindən, istehsal prosesinin pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da, öz növbəsində, əlavə xərclərə gətirib çıxarır.

Müəssisə, dəqiq olaraq, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, maliyyə özünə optimal olan yuxarı və aşağı həddlərini müəyyən etməlidir, çünki kifayət etməyən dayanıqlılıq müəssisənin sonrakı inkişafı üçün maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması, ödəniş qabiliyyətinin olmaması və hətta bankrotluq təhlükəsini daşıyır, artıq dayanıqlılıq isə həmçinin arzuolunan deyil, çünki müəssisənin fəaliyyəti, xərcləri artıq ehtiyatlarla ağırlaşır.

Magistr dissertasiyasının tədqiqat mövzusunun aktuallığı həmçinin onunla izah olunur ki, müasir dövrdə, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas xarakteristikalarından biridir. Maliyyə sahəsi normal təşkil olunmuş müəssisə, vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərinə görə ödəniş edir, investisiya kapitalının cəlb edilməsində, kreditlərin əldə edilməsində, biznes-partnyorların seçimində digər təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə, üstünlüklərə malikdir. Və ən əsası, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, müəssisəyə, bazar

konyunkturunun gözlənilməz dəyişikliklərindən qorunmaq imkanı verərək, onun bankrot olmasını minimal həddə çatdırır.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili probleminin bəzi aspektləri A.İ.Kovalyov, A.L.Burtsev, A.M.Batkovski, Y.A.Luşak, V.V.Kovalyov, A.V.Qraçov, Q.V.Savitskaya, E.S.Stoyanova, A.D.Şeremet və başqalarının əsərlərində araşdırılmışdır. Bu mövzunun geniş surətdə işlənilib hazırlanmasına baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili probleminin daha da dərinlən öyrənilməsi vacibdir. Azərbaycan iqtisadçılarından Ə.Ələkbərov, T.Hüseynov, Ş.Səmədzadə, A.Musayev, D.Bağirov, X.Yaqudov, V.Novruzov, A.Məmmədov, B.Ataşov, M.Həsənlı, Ə.Əlirzayev, R.Quşxani, A.Abbasov, Z.Məmmədov, M.Sadıqov və başqa alimlərimizin maliyyə resurslarının tədqiqinə dair elmi-tədqiqat əsərləri mövcuddur. İqtisadçılarımızın qeyd edilmiş problemlə bağlı elmi araşdırmalarında maliyyə potensialının iqtisadi kateqoriya kimi tədqiqi, onun qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının səmərəli istifadə olunması məsələlərinə müxtəlif prizmalardan yanaşdıqlarını söyləmək olar.

Tədqiqatın məqsədi - Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri probleminin təhlilinin nəzəri və metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təhlili və onun gələcəkdə yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması elmi məsələsinin həllidir.

Qarşıda duran məqsədə çatmaq üçün, aşağıdakı **vəzifələri** həll etmək lazımlır:

- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili anlayışının əhəmiyyəti və mahiyyətinin araşdırılması;
- maliyyə təhlilinin əsas metodikalarının xüsusiyyətlərinin göstərilməsi;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili və maliyyə dayanıqlılığının əsas göstəricilərinin və tiplərinin öyrənilməsi;
- müəssisənin təşkilati - iqtisadi xarakteristikası;
- müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsinə və yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması

- təhlil edilən müəssisənin müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, maliyyə dayanıqlılığının optimallaşdırılması modelinin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı kimi müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti - müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin nəzəri və praktiki məsələlərinin məcmusudur.

Tədqiqatın nəzəri əsasları - maliyyə fəaliyyətini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, maliyyə dayanıqlılığı üzrə iqtisadçı-alimlərin əsərləri, dövrü mətbuat materialları və s.təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri-metodiki əsaslarını problemlə bağlı fərman və sərəncamlar, Azərbaycanın qanunvericilik, icra orqanlarının qərarları və normativ sənədləri, Azərbaycanın həmçinin yaxın və uzaq xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və səmərəli istifadəsi problemlərinə həsr olunmuş əsərləri, dövrü mətbuatın materialları təşkil edir. Problemin işlənməsi zamanı həmçinin oxuduğum dərsliklərdən nəticə çıxardaraq müxtəlif cədvəl və sxemlərdən istifadə etmişəm.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş nəzəri və praktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasıdır.

Bu tədqiqatda, elmi yenilik olan aşağıdakı əsas müddəalar ifadə edilərək, müdafiəyə çıxarılır:

- müəssisələrin maliyyəsinin təşkili anlayışının iqtisadi mahiyyəti tədqiq edilmişdir;
- müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının əsas metodları və metodikası araşdırılmışdır;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlili zamanı maliyyə əmsallarının müxtəlif birləşmələrinin tətbiqi zərurəti əsaslandırılmışdır;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər kompleksi təklif edilmişdir;

- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin optimallaşdırılması modeli işlənib hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın yazılışında **ümumi elmi tədqiqat metodları**, məntiqi yanaşma, göstəricilərin müqayisəsi, maliyyə əmsalları metodu, sistemli yanaşma və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının **praktiki əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələrindən müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına istiqamətlənmiş idarəetmə qərarlarının təkmilləşdirilməsi üçün istifadə etmək olar.

Magistr dissertasiyasının strukturu:

Birinci fəsil, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin nəzəri və metodoloji aspektlərinə həsr edilmişdir. Burada, maliyyə dayanıqlılığının təhlilinin nəzəri və metodoloji aspektləri geniş işıqlandırılmış, xüsusilə də, maliyyə dayanıqlılığının əhəmiyyəti, mahiyyəti, onun müəyyən edilməsinə əsas yanaşmalar və təhlil metodikası araşdırılmışdır.

İkinci fəsil praktiki məsələlərə həsr edilmişdir. Burada, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, müəssisənin təşkilati-hüquqi xarakteristikası verilmiş, müəssisə kapitalının tərkibi və strukturu öyrənilmiş, maliyyə dayanıqlılığı göstəricilərinin təhlili aparılmışdır.

Üçüncü fəsildə, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin gələcəkdə uğurlu idarəedilməsi üçün təklif və tövsiyələr verilmiş, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri göstərilmişdir.

Sonda, aparılan tədqiqatın nəticələrinə görə, əsas təklif və tövsiyələr ifadə edilmişdir. Ədəbiyyat siyahısında, dissertasiya işində istifadə edilən əsərlərin siyahısı göstərilmişdir.

Fəsil 1. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin nəzəri və metodoloji əsasları.

1.1. Müəssisələrin maliyyəsi anlayışı, onun mahiyyəti və təsnifləş-dirilməsi.

Müəssisələrin maliyyəsi - çoxşaxəli, mürəkkəb və geniş anlayışdır. Yerli və xarici ədəbiyyatda müəlliflər bu anlayışın birmənalı izahını vermirlər. Bir çox əsərlərin müəlliflər maliyyə dayanıqlılığını ödəmə qabiliyyəti, maliyyə müstəqilliyi, gəlirlilik, likvidliklə eyniləşdirirlər. Lakin, bizim fikrimizcə, müəlliflərin belə yanaşması düzgün deyil, ödəmə qabiliyyətini, maliyyə müstəqilliyini, likvidlik və gəlirliliyi isə onu müəyyən edən göstəricilər kimi araşdırmaq olar.

Tərəfimizdən tədqiq edilən terminə olan əsas yanaşmalara və şərtlərə nəzər salaq. Maliyyə təhlili üzrə aparılan tədqiqatlarda müəssisələrin maliyyəsi anlayışının müəyyən edilməsinə üç ən məşhur yanaşmaya rast gəlirik. Birinci yanaşmanın tərəfdarları (A.V.Sevastyanov, A.V.Qraçov) müəssisə o zaman maliyyə cəhətdən yaxşı təşkil olunmuş hesab edirlər ki, onun özünün bütün maliyyə öhdəliklərini vaxtında ödəmək üçün kifayət qədər maliyyə vəsaiti olsun. Bu yanaşma çərçivəsində, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığını mütləq (şəxsi kapitalın həcmi, gəlir və s.) və nisbi (aktivlərin, kapitalın və s. rentabelliği) əmsallardan istifadə etməklə, qiymətləndirirlər.

Bu yanaşmanın çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, tətbiq edilən əmsallar qısamüddətli və orta müddətli xarakter daşıyır, və müvafiq olaraq, onlar, təşkilatın strateji inkişafını xarakterizə etmir. Bizim fikrimizcə, müəssisənin xarici iqtisadi mühitlə əlaqəsini xarakterizə edən göstəricilərdən də istifadə etmək məqsədəuyğundur, çünki bazarın vəziyyəti və xüsusiyyətləri müəssisənin maliyyə vəziyyətinə bilavasitə təsir göstərirlər.

İkinci yanaşmanın tərəfdarları müəssisənin maliyyə vəziyyəti nəinki müəssisənin həcmnin qiymətləndirilməsi, eləcə də onun kapitalının strukturunun qiymətləndirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Bu yanaşmanın nümayəndələri - Q.V.Savitskaya, A.D.Şeremet, V.V.Kovalyov, M.V.Melnik, Ə.Ə.Ələkbərov, D.A.Bağırov və başqalarıdır. Bu yanaşma çərçivəsində, təhlil üçün əsas kimi,

şəxsi mülkiyyətin həcmi və onun strukturunu xarakterizə edən göstəricilər çıxış edir.

Şəxsi mülkiyyətin və onun strukturunun həcmi müəyyən etmək üçün ən populyar varianlardan biri - beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarına müvafiq olaraq təmiz aktivlərin məcmusunun müəyyən edilməsidir. Beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarına müvafiq olaraq, gəlir dedikdə, təmiz aktivlərin məcmusu başa düşülür. Bu məbləğ, hesabat dövrünün sonunda, bu dövr ərzində sahibinin bütün bölüşdürmələri və ödənişləri çıxıldıqdan sonra, həmçinin uçuşot məlumatlarını inflyasiyanın təhrifedici təsirinin aradan qaldırılmasından sonra, hesabat dövrünün əvvəllərinə təmiz aktivlərin məcmusundan çox olmalıdır. Bu gün, maliyyə dayanıqlığının təhlili zamanı beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının tətbiqi, onun təkmilləşdirilməsi üçün vacibdir.

Üçüncü yanaşma müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinə, müəssisənin risklərdən müdafiə olunması mexanizmi kimi baxır. Bu yanaşmanın tərəfdarları - A.P.Qradov, A.M.Batkovski, M.X.Həsənlı və başqalarıdır. Bu yanaşma çərçivəsində, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin kəmiyyət təhlili, amillərin qarşılıqlı əlaqəsinin korelyasiya-reqressiv modellərinin tətbiqi vasitəsi ilə aparılır. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinin aparılması zamanı bu yanaşmanın əsas müddəalarından istifadəni, müasir şəraitdə təhlilin aparılması metodikalarının təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərindən biri kimi nəzərə almaq olar. Dissertasiyanın üçüncü fəslində korelyasiya və reqressiya modelindən istifadə olunmuşdur. Araşdırılan anlayışın şərhinə müxtəlif yanaşmaların müqayisəsi göstərir ki, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri, yuxarıda adları çəkilən yanaşmalar çərçivəsində tətbiq edilən göstəricilər sistemindən istifadə edərək, təhlil etmək lazımdır.

Bu terminin müxtəlif şərhini üç elmi-maliyyə məktəbinin nümayəndələri verir. Məsələn, V.V.Kovalyov, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilini, müəssisənin, özünün uzunmüddətli öhdəliklərinə cavab vermək qabiliyyəti kimi qiymətləndirir.

Koçina İ.S. hesab edir ki, müəssisələrin maliyyəsinin mahiyyəti, müəssisənin bütün ehtiyatları və məsrəflərinin onların formalaşması mənbələri tərəfindən təmin edilməsi ilə ifadə olunur.

V.N.Sergeyev qeyd edir ki, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilini yaxşılaşdırmağa nail olmaq üçün, müəssisə, kapital gəlirinin artımı əsasında inkişaf etməlidir. Eyni zamanda, maliyyə dayanıqlı müəssisə ödəniş qabiliyyətli və kreditqabiliyyətli olmalıdır.

Burtsev A.L. müəssisələrin maliyyəsinin təşkilini, iqtisadi inkişafın stabilliyi (qeyri-stabilliyi) ilə üzə çıxan, müəssisənin maliyyə mexanizminin zaman və məkan daxilində fəaliyyəti meylləri kimi qiymətləndirir.

Xarici iqtisadi ədəbiyyatda, araşdırılan anlayışın müəyyən edilməsinə yanaşmalar yerli şərtlərdən bir o qədər də fərqlənmir. Belə ki, xarici müəlliflər, maliyyə dayanıqlılığını, maliyyə strukturlarının tarazlığının və investorlar və kreditorlar üçün risklərin minimallaşdırılmasının birliyi baxımından araşdırırlar.

Müvafiq olaraq, xarici analitiklər, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilini, əmlakın formalaşması vəsaitlərinin şəxsi və borc mənbələrinin müxtəlif növ nisbətlərini xarakterizə edən göstəricilərlə ölçməyə üsiünlük verirlər.

Beləliklə, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilini anlayışının müxtəlif şərtlərinin təhlili göstərir ki, bəzi müəlliflər bu terminin anlayış ifadəsini deyil, təsərrüfat subyektinin dayanıqlılığını xarakterizə edən bir sıra göstəriciləri sadalayırlar. Onlardan bir çoxu, maliyyə dayanıqlılığını daha dar çərçivədə və lakonik araşdıraraq, bir və ya iki göstərici ilə ifadə edirlər ki, bu da, biz hesab edirik ki, özünü doğrultmur. Digər müəlliflər, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili anlayışına, maliyyə təhlilinin hədudlarından kənara çıxan geniş xarakteristika verirlər ki, bu da, bizim fikrimizcə, məqsədəuyğun deyil.

Tədqiq edilən anlayışın mövcud təriflərini təhlil edərək, dissertasiya işində müəssisələrin maliyyəsinin təşkili kimi, biz, maliyyə ehtiyatlarının yerləşdirilməsini və onlardan istifadəni, eləcə də onların zamanın hər bir anında kifayət etməsini ifadə edən çoxşaxəli iqtisadi hadisəni başa düşəcəyik.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili məsələlərinə, həmçinin, beynəlxalq

hüquqda və Azərbaycan qanunvericiliyində də toxunulur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmi sənədində müəssisələrin maliyyəsi göstəricilərinə «cari maliyyə vəziyyətinin və ölkənin bütövlükdə maliyyə təşkilatları sektorunun, eləcə də, maliyyə təşkilatlarının müştəriləri olan korporasiyalar sektoru və ev təsərrüfatları sektorunun dayanıqlılığı indikatorları» kimi baxılır. Bu göstəricilər, makroiqtisadi göstəricilərin innovasiyalı və yeni sahəsini ifadə edirlər.

Maliyyə və mülki hüquq sahəsində fəaliyyət göstərən yerli qanunvericiliyin təhlili, «müəssisələrin maliyyəsinin təşkili» termininin normativ tərifini ifadə etməyə imkan verir. Belə ki, qanun, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili deyəndə, fasiləsiz olaraq, gəlirin artması əsasında, məhsulun geniş istehsal və satış prosesini təmin edən müəssisələrin maliyyəsinin vəziyyətini nəzərdə tutur.

Məsələnin terminoloji tərəfini araşdırdandan sonra, metodiki tərəfinə müraciət edək. Metodiki nöqteyi nəzərdən, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, iqtisadi sistemin öz tarazlığını qoruyub saxlamaq xüsusiyyəti kimi araşdırmaq olar. Bu tarazlıq, müəyyən dövr ərzində sistemin əsas xarakteristikalarını dəyişməz olaraq qoruyub saxlamağa və fəaliyyət dayanıqlılığını təmin etməyə imkan verir. Bunun əsasında, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili mahiyyətinin başa düşülməsi üçün, iqtisadi ədəbiyyatda rast gəlinən iki əsas yanaşmanı qeyd etmək olar (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin mahiyyətinə yanaşmalar

Kibernetik yanaşma	İqtisadi-riyazi yanaşma
Dayanıqlılıq, tarazlıq vəziyyətini təmin edən şəraitlə müəyyən edilir	Dayanıqlılıq, invariantlılıq ideyası ilə əlaqədardır. Bu ideyaya müvafiq olaraq, sistemin özü dəyişikliklərə məruz qalsa da, onun bəzi xüsusiyyətləri dəyişməz olaraq qalır

Beləliklə, iqtisadi ədəbiyyatda müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin mahiyyəti birmənalı olaraq xarakterizə edilmir. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin mahiyyəti, təşkilatın maliyyə resurslarının səmərəli formalaşdırılması, bölüşdürülməsi və istifadə edilməsi ilə ifadə olunur. Maliyyə dayanıqlılığının təzahür formaları müxtəlifdir. Belə ki, maliyyə dayanıqlılığının xarici təzahür

formalarından biri, onun ödəmə qabiliyyətli olmasıdır. Müəssisənin ödəmə qabiliyyətli olması deyəndə, onun, öz öhdəlikləri üzrə hesablaşma qabiliyyəti başa düşülür. Bu öhdəliklərə aiddir:

- vətəndaş-hüquq öhdəlikləri;
- əməkhaqqı üzrə öhdəliklər;
- büdcə və qeyri-büdcə fondları qarşısında öhdəliklər;
- təsisçilər (səhmdarlar) qarşısında öhdəliklər;
- əldə edilən kreditlər üzrə banklar qarşısında öhdəliklər və digərləri.

Müəssisənin ödənişqabiliyyətli olması üçün, hesablarda saxlanılan pul vəsaitləri optimal həcmdə olmalıdır. Böyük həcmdə pul vəsaitləri onu təsdiqləyir ki, cari hesablaşmalar və ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün müəssisənin kifayət qədər kapitalı var. Lakin hesablarda az həcmdə pul vəsaitlərinin olması müəssisənin heç də ödənişqabiliyyətli olmaması demək deyil, çünki pul vəsaitləri ən yaxın zamanda hesablaşma, valyuta hesablarına, xəzinəyə daxil ola bilər, və yaxud da, ehtiyac yarandıqda, qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarını nağd pula çevirmək olar. Əgər şirkət, daim olaraq, nağd pul çatışmazlığı ilə rastlaşırsa, iddia edilə bilər ki, bu təşkilat ödəniş qabiliyyəti olmayan təşkilata çevrilir və bankrotluğa doğru gedir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin ödənişqabiliyyətliliyi səviyyəsini - müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının indikatoru kimi araşdırmaq olar. Bundan əlavə, ödənişqabiliyyətini və maliyyə dayanıqlılığını müəssisənin maliyyə vəziyyətinin əlaqəli göstəriciləri kimi qeyd etmək olar.

Ödəniş qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlılığının asılılığı onunla ifadə olunur ki, ödəniş qabiliyyətli müəssisə müddətli öhdəliklərini təmiz aktivlərin hesabına ödəyə bilər, lakin maliyyə dayanıqlılığı pozulduqda, təmiz aktivlərin məcmusu qısamüddətli öhdəliklərin ödənilməsi üçün kifayət etməyəcək. Buna müvafiq olaraq, maliyyə dayanıqlılığı olmayan müəssisə öz öhdəlikləri üzrə ödəniş qabiliyyətli deyil, və göstəricilərdən birinin olmaması öz ardınca digər göstəricinin itirilməsinə səbəb olur.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin daha yaxşı dərk etmək üçün, onun əsas təsnifatlarını araşdıraraq.

Yaranma xüsusiyyətinə görə, aşağıdakı müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin növlərini ayırırlar:

- mütləq maliyyə dayanıqlılığı. Burada, cari dövrdə müəssisənin əvvəlcədən verilən inkişaf trayektoriyasından kənarlaşmayan faktiki nail olunan dayanıqlılıq nəzərdə tutulur. Belə olan halda, nəzərə almaq lazımdır ki, yüksək səviyyəli maliyyə dayanıqlılığına nail olunması seçilmiş uzunmüddətli strategiyanı pozmamalıdır. Belə pozuntular ödəniş qabiliyyətsizliyinə gətirib çıxara bilər.

- normativ, yəni, həmin il üçün müəssisənin maliyyə planında nəzərdə tutulan maliyyə dayanıqlılığı. Maliyyə planlaşdırılması - maliyyə dayanıqlılığının idarə olunmasının əsasıdır.

İdarə olunma üsullarına görə, maliyyə dayanıqlılığının aşağıdakı növlərini ayırırlar:

- konservativ maliyyə dayanıqlılığı. Bu növ maliyyə dayanıqlılığı ehtiyatlı maliyyə siyasətini aparan müəssisələrə xarakterikdir. Müəssisə, borc vəsaitlərinin həcmi minimuma qədər azaldır.

- proqressiv maliyyə dayanıqlılığı. Bu növ maliyyə dayanıqlılığı, səmərəli istifadə olunan borc kapitalının yüksək payı olan müəssisələr üçün xarakterikdir.

Faydalılıq mövqeyindən maliyyə dayanıqlılığının təsnifatlaşması maraqlıdır

- fəaliyyətin maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına və müəssisələrin uzunmüddətli inkişaf vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş aktiv dayanıqlılıq;

- daha ümumi və nisbətən tez həll olunan məsələlərin həllinə yönəldilmiş, istehsal prosesinə ciddi müdaxilələri nəzərdə tutmayan passiv dayanıqlılıq.

Yekunda biz belə qərara gələ bilərik ki, maliyyə menecmentinə və təhlilə aid müasir ədəbiyyatda müəssisənin maliyyə dayanıqlılığı aşağıdakı kimi araşdırılır:

- 1) cari dövrdə müəssisənin stabil fəaliyyət göstərməsi. Bu, əsas və əlavə fəaliyyət növlərini həyata keçirtmək, inkişaf etməyə qadir olmaqla və müəssisənin hesablarının müəyyən vəziyyətdə olması ilə ifadə olunur;

2) perspektiv gələcəkdə müəssisənin stabil fəaliyyət göstərməsi. Təsərrüfat subyektinə xarakterikdir: aktivlərə səmərəli kapital qoyuluşları, maliyyə resursları ilə təmin olunma, məqbul səviyyədə riskliliyə yol verməklə, investisiya cəlbədiciliyi;

3) müəssisənin öz borcları və öhdəliklərinə görə vaxtında cavab vermək imkanı, onun vaxtıkeçmiş borclarının olmaması;

4) maliyyə mənbələri ilə təmin olunma.

1.2. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlili metodları və üsulları.

İqtisadi nəzəriyyədə və mövcud təsərrüfat praktikasında müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinə vahid metodoloji yanaşma yoxdur. Məsələn, vahid metodika, göstəricilərin vahid siyahısı, həmçinin onların hesablanması və şərtlərinin ümumi metodikası mövcud deyil.

İqtisadi təhlil metodikası, istənilən maliyyə-təsərrüfat proseslərinin tədqiqi zamanı tətbiq edilən təhlil üsullarının məcmusunu özündə ehtiva edən ümumi (tipik) metodikaya, və müəyyən təsərrüfat proseslərinin xüsusiyyətlərinə tətbiq edilən ümumi metodikanın bir hissəsi kimi təzahür edən xüsusi (sahəvi) metodikadan ibarətdir.

Tərtib edilən metodikaların sayı kifayət qədər çoxdur. Onların əksəriyyəti bir-biri ilə oxşardır, lakin prinsip etibarı ilə fərqli olan metodikalar da vardır.

Bütün mövcud metodikaları aşağıdakı kimi bölüşdürmək olar:

- əmsallar sisteminə əsaslanan metodikalar;
- inteqral göstəriciləri özündə ehtiva edən metodikalar;
- bərabərsizlik sistemlərini özündə ehtiva edən metodikalar;
- çoxölçülü statistik metodlar və elementar iqtisadi-riyazi metodlar və modellər.

Bütün çoxsaylı metodikaları əhatə etməyə imkanımız olmadığından, biz, onlardan ən populyar olanlarını araşdıraraq:

A.D.Şeremet və E.V.Neqaşev metodikası. Bu metodikanın üstünlükləri ondan ibarətdir ki, onun tətbiqi, müxtəlif maliyyə məlumatları ilə yanaşı, müəssisənin dayanıqlılığının dərinədən və hərtərəfli tədqiq etməyə imkan verir.

Metodikanın çatışmazlığı onun mürəkkəbliyindədir. Bu metodikanı tətbiq etdikdə, təhlil zamanı külli miqdarda maliyyə məlumatlarının olması tələb olunur və onun reallaşması yalnız müəssisənin özünün ştatda olan işçiləri tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Lisenko metodikasının tətbiqi ona görə rahatdır ki, şirkətdaxili məlumatların təqdim olunmasına ehtiyac olmadığı halda, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili haqqında kifayət qədər geniş informasiya verilir. Araşdırılan metodikanın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada, maliyyə dayanıqlılığı göstəricilərinin dəqiq müqayisəli qiymətləndirilməsi verilir.

M.İ.Qlazunovun metodikası bu cəhətdən maraqlıdır ki, onun əsasında, şəxsi dövlətə kapitalının əmsalı, formalaşma mənbələrindən asılı olaraq, müxtəlif düsturlar üzrə hesablanı bilər. Bu da, öz növbəsində, təhlili daha dəqiq edir və konkret təşkilatın maliyyə menecmentinin xüsusiyyətlərini nəzərə almağa imkan verir.

L.V.Dontsova və N.A.Nikiforovanın metodikası kapitalının struktur göstəricilərinin dinamikasının təhlilinə əsaslanır. Bu metodikanın tətbiqi, təşkilatın maliyyə vəziyyəti haqqında ümumi təsəvvür yarantmağa və dayanıqlılıq rezervlərini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu metodikanın üstünlüyü - tətbiqinin sadə olmasıdır.

Yuxarıda araşdırdığımız müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinə yanaşmaların və metodikaların müəyyən çatışmazlıqları və üstün cəhətləri vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu metodikaların təcrübədə tətbiqi birmənalı ola bilməz. Təhlil metodikaları ilə işləyərkən, analitik, hesablamaların nəticələrinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının mövcud olmaması, maliyyə dayanıqlılığı səviyyəsini birmənalı qiymətləndirməyin mümkün olmaması kimi problemlərlə rastlaşır. Bu və digər problemlərin həlli üçün, mövcud təhlil alətlərini təkmilləşdirmək və yeni, səmərəli təhlil üsullarını və metodlarını axtarıb tapmaq lazımdır.

Maliyyə təhlili metodikası, təsərrüfat proseslərinin öyrənilməsi zamanı istifadə edilən standart metod və üsullar əsasında yaradılır. Maliyyə təhlili metodu

dedikdə, biz «...analitik məsələlərin həllinə istiqamətlənmiş, iqtisadi informasiyanın, analitik üsul və kəmiyyət metodlarının emalı üsullarının məcmusunu, həmçinin, təhlil məqsədlərini texniki cəhətdən həyata keçirtməyə imkan verən analitik alət» başa düşürük.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinin bütün araşdırılan metodlarının öz xüsusiyyətləri vardır:

- müəssisənin maliyyə fəaliyyətini hərtərəfli xarakterizə edən göstəricilər sisteminin tətbiqi;
- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına və təsərrüfat subyektinin mövcud maliyyə resurslarından istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasına istiqamətlənmiş idarəetmə maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi üçün göstəricilərin dəyişməsi səbəblərinin üzə çıxarılması, ölçülməsi və öyrənilməsi.
- məcmu göstəriciyə xarici və daxili amillərin təsirinin kəmiyyətə ölçülməsi.

İqtisadi təhlil metodikası üç bilik sahəsinə əsaslanır. Bunlar - iqtisadiyyat, statistika və riyaziyyatdır. İqtisadi təhlil metodları - müqayisə, qruplaşdırma, qrafik üsul, balans və digər metodlardır.

Statistik təhlil metodlarına, orta və nisbi kəmiyyətlərdə istifadə, indeks metodu, korelyasiya təhlili və reqressiv təhlil və s. aiddir.

İqtisadi təhlildə istifadə olunan riyazi metodlara, modelləşdirmə metodları (matrisa, istehsal funksiyaları nəzəriyyəsi və digərləri); riyazi proqramlaşdırma metodları (xətti, qeyri-xətti, dinamik proqramlaşdırma); əməliyyatların tədqiqi metodları (qraflar nəzəriyyəsi, oyunlar nəzəriyyəsi, kütləvi xidmət nəzəriyyəsi) aiddir.

Təcrübədə, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlilinin aşağıdakı metodlarından istifadə olunur:

1. Üfüqi təhlil. Onun mahiyyəti, hər bir pozisiyanın əvvəlki dövrlə müqayisəsindən ibarətdir. Üfüqi təhlilin nəticələri mühasibat (maliyyə) hesabatının əsas göstəricilərinin dəyişməsini qiymətləndirir. Bu metoddan, balansın tədqiqi zamanı istifadə olunur. Üfüqi təhlilin çatışmayan cəhəti, inflyasiya şəraitində

məlumatların müqayisəli olmamasından ibarətdir. Bunu aradan qaldırmaqdan ötrü, məlumatları yenidən hesablamaq lazımdır.

2. Şaquli (struktur) təhlil - yekun maliyyə göstəricilərinin strukturunun müəyyən edilməsi üçün tətbiq olunur. Belə olduqda, hesabatın hər bir göstəricisinin ümumilikdə nəticəyə təsirini üzə çıxartmaq olar. Çox zaman, bu metoddan, balansın strukturunun təhlili zamanı, ümumi yekunda və ya əsas maddə qrupları bölgüsündə balansın ayrı-ayrı maddələrinin xüsusi çəkisinin hesablanması yolu ilə, istifadə olunur. Şaquli təhlilin xüsusiyyəti, göstəricilərin strukturunu dinamikada göstərmək imkanından ibarətdir. Bu, müəssisənin balansının aktivlərinin və passivlərinin tərkibində struktur dəyişikliklərinin nəzarətdə saxlanması və proqnozlaşdırılması üçün, vacibdir.

3. Trend təhlili - üfüqi təhlilin növlərindən biridir. Ondan, üç və daha çox hesabat dövrü ərzində göstəricilərin müqayisəsi üçün istifadə olunur. Eyni zamanda, uzunmüddətli müqayisələrin aparılması üçün indekslərdən istifadə olunur.

Trend təhlilinin mahiyyəti, meyllərin müəyyən edilməsi üçün hesabatın hər bir pozisiyasının bir sıra əvvəlki dövrlərlə müqayisəsindən ibarətdir. Trend - göstəricinin əsas meylidir. İndeks ədədlərinin seriyasının hesablanması üçün, bütün göstəricilər üçün bazis ili seçilməlidir. Bazis ili kimi, sahibkarlıq şərtlərinə görə tipik olan hesabat ilinin seçilməsi daha münasibdir. İndeks ədədlərindən istifadə edərkən, faiz dəyişikliklərinə, yalnız, bazis ili ilə müqayisədə şərtlər verilməlidir. Təhlilin bu növü perspektivlidir və proqnoz xarakterini daşıyır. Ondan, maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı göstəriciləri və ya gələcək dövr üçün müəssisənin maliyyə vəziyyəti üzrə proqnozun tərtib edilməsi üçün istifadə olunur.

1. maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı göstəricilərinin müqayisəsi üçün, maliyyə analitiki tərəfindən müqayisəli təhlil tətbiq olunur. Bu metodun istifadəsi, eyni növdən olan obyektlərin oxşar cəhətlərini və fərqlərini üzə çıxartmağa, həmçinin ayrı-ayrı iqtisadi göstəricilərin səviyyəsində baş verən dəyişiklikləri müəyyən etməyə, onların inkişaf meyllərini və qanunauyğunluqlarını müşahidə etməyə imkan verir.

2. Faktorlu təhlil (amillər üzrə təhlil) - yekun göstəricinin həcminə amillərin təsirini öyrənməyə imkan verən metoddur. Əgər yekun göstərici tərkib hissələrinə bölünərsə, faktorlu təhlil birbaşadır, əgər ayrı-ayrı elementlər ümumi yekun göstəricidə birləşirlərsə, faktorlu təhlil - əksdir.

Xalis (təmiz) aktivlərin qiymətləndirilməsi metodu, Səhmdar cəmiyyətin təmiz aktivlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi Qaydalarında öz hüquqi təsdiqini tapmışdır. Bu normativ-hüquqi akt, xalis aktivlərin qiymətləndirilməsi qaydasını müəyyən edir və hesaba alınan aktivlərin tərkibinə dövrüyyədən kənar və dövrüyyə aktivlərini daxil edir.

Qaydalara əsasən, xalis aktivlər, səhmdar cəmiyyətin, hesablaşmaya qəbul olunan aktivlərinin məcmusundan onun hesablaşmaya qəbul olunan passivlərinin çıxılması yolu ilə hesablanan rəqəmdir (dəyərdir).

Əmsal metodu analitiklər arasında ən çox yayılan metoddur və əmsal göstəriciləri məcmusunun hesablanması ibarətdir. Göstəricinin hesablanması nəticələrinə görə, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı tipini müəyyən etmək, bunun əsasında yekun rəy formalaşdırmaq və əmsalların stabiləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər kompleksini işəyib hazırlamaq olar.

Araşdırdığımız metod çərçivəsində iki istiqaməti qeyd edək:

- kapitalın strukturun xarakterizə edən əmsalların hesablanması. Onlara, maliyyə sərbəstliyi əmsalı, maliyyə leverici əmsalı, şəxsi vəsaitlərlə dövrüyyə aktivlərinin təmin olunması əmsalı və s. aiddir;

- öhdəliklərin ödəmə səviyyəsini müəyyən edən əmsalların hesablanması. Onlara, faizlərin qarşılınması əmsalı, (nağd) pulun qarşılınması (ödənilməsi) əmsalı, borc öhdəliklərinin qarşılınmasına çəkilən məsrəflər və s. aiddir.

İqtisadi təhlil nəzəriyyəsində, maliyyə dayanıqlılığı səviyyəsini xarakterizə edən çoxlu sayda əmsallar işlənilib hazırlanmışdır. Maliyyə dayanıqlılığını əks etdirən göstəricilərin əksəriyyəti balansın maddələrinin (əksər hallarda - passivlərin) müxtəlif variantlarının nisbətini ifadə edirlər. Qanunvericilik bazasının öyrənilməsi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, müxtəlif normativ hüquqi aktlar, maliyyə dayanıqlılığının təhlili üçün müxtəlif göstəricilər sistemlərini sadalayırlar

ki, bu da, təhlilin nəticələrinin müqayisə edilməsini qeyri-mümkün edir. Bundan başqa, mühasibat hesabatlarının formalarında daim aparılan dəyişikliklər maliyyə dayanıqlılığının ayrı-ayrı göstəricilərinin normativ dəyərlərində də müəyyən dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Əmsal metodu təsərrüfat subyektləri arasında çox populyardır. Bu metodun üstünlükləri, təhlil üçün lazım olan məlumatların açıqlığı, göstəricilərin hesablanması sadəliyidir.

Lakin bir sıra çatışmazlıqlar da mövcuddur:

- terminoloji qeyri-müəyyənlik – bəzən eyni əmsal başqa-başqa terminlərlə adlanır. Bir sıra hallarda bəzi göstəricilərin hesablanma düsturlarında fərqlər müşahidə olunur.

- əmsalların dəyərlərinin kəmiyyət qiymətləndirilməsindən kənara çıxılması maliyyə dayanıqlılığının ehtimal olunan azalması (və ya itirilməsi) kimi qiymətləndirilir. Normativ göstəricilərin müəyyən edilməsi üçün, ilk növbədə, dünya praktikasında mövcud olan qanunauyğunluqlar nəzərə alınır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bizim mühasibat uçotu sistemi üzrə tərtib edilmiş mühasibat balansı və başqa sistemdə tərtib edilmiş mühasibat balansı, demək olar ki, bütün göstəricilər üzrə fərqlənəcəkdir ki, bu da, aktivlərin dəyərinin formalaşma metodologiyasının və onların maliyyələşmə mənbələrinin xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir. Buna görə də, eyni adlı aktivlərin dəyəri fərqli olacaq ki, bu da, hesablama məlumatları ilə dəfələrlə təsdiq olunub.

Həmin metodun bu və digər çatışmazlıqları mütəxəssislər tərəfindən diqqətin göstərilməsini və mühasibat hesabatında baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla, maliyyə dayanıqlılığı əmsallarının hesablanması qaydalarının normativ bazasının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Prosesin məzmununa görə aşağıdakı metodları ayırırlar:

- perspektiv (proqnoz, öncədən verilən) təhlil ;
- operativ təhlil;
- bu və ya digər dövr ərzində həyata keçirilən fəaliyyətin nəticələrinə görə aparılan cari (retrospektiv) təhlil.

Perspektiv təhlil – müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin təhlilidir. Bu təhlil, həmin göstəriciləri gələcəkdə mümkün ola bilən dəyərlərinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılır. Perspektiv təhlil gələcəyi proqnozlaşdırmağa imkan verir, bu da, arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün müvafiq qərarların qəbul edilməsini mümkün edir. Praktiki metodikalarda və tədqiqatlarda perspektiv təhlilin vəzifələri aşağıdakılara görə konkretləşdirilir: təhlilin obyektləri; fəaliyyət göstəriciləri; perspektiv planların ən yaxşı əsaslandırılması.

Operativ təhlil, planda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin nə dərəcədə yerinə yetirilməsinin gündəlik müşahidəsi üçün aparılır ki, bu da, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində baş verə biləcək neqativ hallara operativ reaksiya verək imkanını yaradır. Operativ təhlil zamanı natural göstəricilərin təhlili aparılır, hesablamalarda müəyyən dəqiqliyə yol verilir, çünki istehsal prosesi hələ tamamlanmamışdır.

Operativ təhlilin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, təsərrüfat əməliyyatlarının baş verməsi anına yaxın vaxtda aparılır. Onun aparılması üçün ilkin (mühasibat və statistik) uçot məlumatları tətbiq edilir.

Cari (retrospektiv) təhlil mühasibat və statistik hesabatlarla əsaslanır. Bu metod, ay, kvartal və il ərzində, artan yekunla, təsərrüfat fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Cari təhlili hesabat dövrünün sonunda aparmaq daha yaxşıdır, çünki bu metod, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini obyektiv qiymətləndirməyə və mövcud ehtiyatları üzə çıxartmağa imkan verir.

Bu metodun müsbət tərəfləri ondan ibarətdir ki, o, əldə edilən faktiki nəticələri planla və əvvəlki analitik dövrlə müqayisə etməyə imkan verir. Cari təhlilin çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, üzə çıxarılan ehtiyatlardan istifadə etmək olmur, çünki onlar ötən dövrə aiddirlər.

Beləliklə, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlili metodikası – tərkibi iqtisadi nəzəriyyədə və ya bilavasitə təhlili aparan mütəxəssis tərəfindən müəyyən edilən metod və üsulların məcmusudur.

Metodika, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin, maliyyə vəziyyətinin və müəyyən dövr üçün maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlilinin aparılması üçün vacibdir.

Maliyyə təhlili üzrə mövcud iqtisadi ədəbiyyatı tədqiq edərkən, biz belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, təşkilatın maliyyə dayanıqlılığının təhlili və proqnozlaşdırılması üçün çoxlu sayda müxtəlif metod və üsullar vardır.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlil edən klassik metodikalarda, məntiqi əməl metodları və əmsalların təhlilində iqtisadi-riyazi metodlar daha çox yayılmışdır. Maliyyə təhlilinin əsas məqsədi, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin obyektiv və dəqiq mənzərəsini, onun gəlir və itkilərini, aktiv və passivlərin strukturunda, debitor və kreditorlarla hesablaşmalarında dəyişiklikləri göstərən azsaylı başlıca (ən çox məlumatlandıran) parametrlərinin əldə edilməsidir. Eyni zamanda, analitiki və meneceri, həm müəssisənin cari maliyyə vəziyyəti, həm də onun yaxın və uzaq perspektivə proyeksiyası, yəni maliyyə vəziyyətinin gözlənilən parametrləri maraqlandıra bilər. Lakin maliyyə təhlilinin məqsədlərinin alternativliyi yalnız zaman çərçivəsində müəyyən edilmir. Onlar, həmçinin, maliyyə təhlili subyektlərinin məqsədlərindən, yəni maliyyə informasiyasının konkret istifadəçilərindən də asılıdır.

Maliyyə təhlilinin ilkin bazası - mühasibat uçotu və hesabatlarıdır. Onların analitik araşdırılması təsərrüfat fəaliyyətinin və həyata keçirilən əməliyyatların bütün aspektlərini onların təbii formasında, yəni kapitalların hərəkəti formasında bərpa etməlidir.

Maliyyə hesabatlarının analitik oxunuşunun əsas prinsipi - deduktiv metoddur, yəni ümumidən - xüsusiyyə. Lakin o çoxlu sayda tətbiq edilməlidir. Belə təhlilin gedişində, elə bil ki, təsərrüfat faktlarının və hadisələrinin tarixi və məntiqi ardıcılığı, onların istiqamətlənməsi və fəaliyyətin nəticələrinə təsir gücü yenidən ifadə olunur.

Maliyyə təhlili təcrübəsi artıq, maliyyə hesabatlarının əsas oxunuş qaydalarını (təhlil metodikasını) işləyib hazırlamışdır. Onların içində altı əsas metodu göstərmək olar:

1. üfüqi təhlil;
2. şaquli təhlil;
3. trend təhlili;
4. maliyyə əmsalları metodu;
5. müqayisəli təhlil;
6. amillər üzrə təhlil.

Üfüqi (zaman üzrə) təhlil - hesabatın hər bir bəndinin əvvəlki dövrə müqayisəsi.

Şaquli (struktur) təhlil - hesabatın hər bəndinin ümumilikdə nəticəyə təsirinin üzə çıxarılması ilə, yekun maliyyə göstəricilərinin strukturunun müəyyən edilməsi.

Trend təhlil - hesabatın hər bölməsinin bir sıra əvvəlki dövrlərlə müqayisəsi və trendin, yəni, göstəricinin, ayrı-ayrı dövrlərin təsadüfi təsirlərindən və fərdi xüsusiyyətlərindən təmizlənmiş əsas dinamikası meyllərinin müəyyən edilməsi. Trend vasitəsi ilə gələcəkdə göstəricilərin mümkün dəyərləri formalaşdırılır, və deməli, perspektiv, proqnoz təhlili aparılır.

Nisbi göstəricilərin (əmsalların) təhlili - hesabatın nisbətlərinin hesablanması, əlaqəli olan göstəricilərin müəyyən edilməsi.

Müqayisəli təhlil - bu həm, şirkətin, törəmə təşkilatların, bölmələrin, sexlərin ayrı-ayrı göstəriciləri üzrə hesabatın yekun göstəricilərinin təsərrüfatdaxili təhlili, həm də rəqiblərin göstəriciləri, sahə və ümumi iqtisadiyyat üzrə orta göstəricilərlə müqayisədə bu şirkətin göstəricilərinin təhlili ola bilər.

Amillər üzrə təhlil - ayrı-ayrı amillərin (səbəblərin) yekun göstəriciyə təsirinin təhlilidir. Bu təhlil, determinasiya və stoxastik üsullar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Amillər üzrə təhlil həm birbaşa (təhlilin özü), yəni yekun göstəricinin tərkib hissələrinə bölgüsü, həm də əksinə (sintez), yəni onun ayrı-ayrı elementlərinin ümumi yekun göstəricidə birləşdirilməsi kimi aparıla bilər.

İqtisadi-maliyyə təhlilinin kəmiyyət metodları.

İqtisadi-maliyyə təhlilinin kəmiyyət metodları statistik, mühasibat və iqtisadi-riyazi metodlara bölünür.

İqtisadi təhlilin **statistik metodlarına** aşağıdakılar daxildir:

- statistik müşahidə - müəyyən prinsiplər və müəyyən məqsədlər üzrə məlumatların qeydə alınması;
- mütləq və nisbi göstəricilər (əmsallar, faizlər);
- orta kəmiyyətlərin hesablanması (orta riyazi sadə, ölçülmüş, həndəsi ədədlər);
- dinamika cərgələri (mütləq artım, nisbi artım, artım templəri);
- müəyyən əlamətlər üzrə iqtisadi göstəricilərin yekunlaşdırılması və qruplaşdırılması;
- müqayisələr: rəqiblərlə, normativlərlə, dinamikada;
- indekslər - müqayisə edilən göstəricilərə amillərin təsiri;
- detallaşdırma (məsələn, illik əmək məhsuldarlığı, əvvəla, saathəsabı əmək məhsuldarlığından, ikinci isə - il ərzində istifadə edilmiş vaxtdan asılıdır);
- qrafik metodlar (dərc edilməsi üçün).

Mühasibat metodlarının aiddir:

- ikili yazı metodu;
- mühasibat balansı;
- digər mühasibat metodları.

İqtisadi-riyazi metodlara daxildir:

- elementar riyaziyyat metodları;
- klassik riyazi təhlil metodları (differensiallaşdırma, inteqrasiya, variantlar üzrə hesablanma);
- riyazi statistika metodları (təkölcülü və çoxölçülü statistik məcmuların öyrənilməsi);
- ekonometrik metodlar (istehsal funksiyaları, xalq təsərrüfatının sahələrarası balans, milli hesablar sistemi);
- riyazi proqramlaşdırma metodları (optimallaşdırma, xətti, kvadratik və qeyri-xətti proqramlaşdırma; bloklu və dinamik proqramlaşdırma);

- əməliyyatların tədqiqi metodları (ehtiyatların idarə edilməsi, avadanlığın texniki aşılınması və əvəzlənməsi metodları; oyunlar nəzəriyyəsi; planlaşdırma nəzəriyyəsi; iqtisadi kibernetika metodları ;
- evristik metodlar).

1.3. Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin əsas göstəriciləri və tipləri

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin ən populyar və sadə təhlil metodu – əmsallar metodudur. Əmsallar metodunun mahiyyəti – mütləq və nisbi göstəricilərin hesablanmasıdır. Mütləq əmsallara, müəssisənin maliyyəsini və onun formalaşma mənbələrini xarakterizə edən göstəricilər aiddir. Bu göstəricilər, gəlirlərin və xərclərin nisbətini, pul vəsaitlərinin sərbəst manevr və onlardan səmərəli istifadə dərəcəsini müəyyən edirlər.

Ehtiyatların formalaşma mənbələri üç əsas göstərici ilə xarakterizə olunurlar. Onları, əmsallar göstəriciləri adlandırırlar, çünki, bu göstəricilər üzrə əmsallar formalaşır və bu əmsallar üzrə də maliyyə vəziyyətinin keyfiyyəti müəyyən edilir:

- 1) özünün dövriyyə vəsaitinin dəyəri;
- 2) ehtiyatların və xərclərin şəxsi və borc mənbələrindən formalaşma dəyəri;
- 3) ehtiyatların və xərclərin formalaşmasının əsas mənbələrinin ümumi dəyəri.

Şəxsi dövriyyə kapitalı (ŞDK), müəssisənin özünün dövriyyə aktivlərinin bir hissəsidir və şəxsi və uzunmüddətli mənbələrdən maliyyələşdirilir. Başqa sözlə desək, ŞDK – müəssisənin dövriyyə aktivlərinin onun qısamüddətli öhdəliklərinə olan nisbət dəyəridir. Bu göstəricidən, müəssisənin, öz dövriyyə aktivlərini reallaşdırdıqdan sonra, qısamüddətli öhdəliklərini ödəmək imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur.

Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin tövsiyələrində ŞDK göstəricisinin hesablanması üçün düstur nəzərdə tutulmamışdır. Təcrübədə, bu göstəricinin müxtəlif hesablama variantları işlənib hazırlanmışdır. İqtisadi ədəbiyyatda həmin göstəricinin aşağıdakı hesablama formuluna tez-tez rast gəlinir:

$$\text{ŞDK} = P3 + P4 - A1, \text{ burada}$$

P3 – kapital və ehtiyatlar,

P4 – uzunmüddətli öhdəliklər,

A1 – uzunmüddətli öhdəliklər.

Bu göstəricinin daha bir hesablanma formulunu araşdıraraq, çünki o bizə daha sadə görünür. O. Dövriyyə aktivləri və qısamüddətli öhdəliklər arasında fərq kimi hesablanır. Tədqiqatın praktiki hissəsində biz, ŞDK-nın hesablanmasında həmin bu düsturdan istifadə edəcəyik :

$$\text{ŞDK} = \text{dövriyyə aktivləri} - \text{qısamüddətli öhdəliklər}$$

Xalis dövriyyə kapitalı (XDK) – cari fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinə yönləndirilən (dövriyyə aktivlərinə yatırılan) xüsusi kapitalın və uzunmüddətli mənbələrin bir hissəsidir. Riyazi olaraq, bu, iki nöqtəyi nəzərdən: balansın aktivli və passivi nöqtəyi nəzərindən araşdırılan eyni dəyərdir.

$$\text{XDK} = \text{xüsusi kapital} + \text{uzunmüddətli öhdəliklər} - \text{dövriyyədən kənar aktivlər}$$

Ehtiyat və xərclərin formalaşmasının şəxsi və uzunmüddətli borc mənbələrinin mütləq göstəricisi (ŞU) aşağıdakı düstur üzrə hesablanır:

$$\text{ŞU} = \text{ŞDK} + \text{UP}$$

Burada UP – uzunmüddətli passivlər

Ehtiyatların və xərclərin əsas formalaşma mənbələrinin ümumi dəyəri (ÜM) həmçinin, mütləq göstəricilərə aiddir və müəssisənin maliyyəsinin təşkili tipini müəyyən etməyə imkan verir.

Həmin göstərici aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$\text{ÜM} = \text{ŞU} + \text{QBV}. \text{ Burada QBV} - \text{qısamüddətli borc vəsaitlərini göstərir.}$$

Bu göstəricilərə, üç maliyyə mənbəyi ilə təmin olunma göstəricisi müvafiqdir. Onların hesablanması, ehtiyat və xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə mənbələrinin artıqlarını (çatışmamasını) üzə çıxartmağa və müəssisənin maliyyəsinin təşkili tipini müəyyən etməyə imkan verir.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin dörd tipini ayırırlar:

1. Mütləq maliyyə dayanıqlılığı. Buna, ehtiyat və xərclərin tam olaraq şəxsi dövriyyə vəsaitləri hesabına təmin olunması ilə nail olunur: $X < \text{ŞDV}$.

Mütləq maliyyə dayanıqlılığına malik olan müəssisə, xarici borclanmalardan asılı deyil. Onun özünün resursları tam olaraq ehtiyatlarını və xərclərini ödəyir. Yerli müəssisələr sırasındakı mütləq maliyyə dayanıqlılığına nadir hallarda rast gəlinir. Bu növ maliyyə dayanıqlılığı fəvqəladə maliyyə dayanıqlılığıdır. Maliyyə vəziyyətinin mütləq dayanıqlılığını aşağıdakı şərtlər xarakterizə edir: $(\text{ŞƏV}) \geq 0$; $\text{ŞUM} \geq 0$; $\text{ƏM} \geq 0$.

Burada, ŞƏV – Şəxsi Əsas Vəsaitlər;

ŞUM - Şəxsi və Uzunmüddətli maliyyə mənbələri;

ƏM – ehtiyat və xərclərin formalaşmasının əsas mənbələri.

2. Normal maliyyə dayanıqlılığı şəxsi dövriyyə vəsaitləri və uzunmüddətli borc mənbələrinin təmin edilməsi ilə müəyyənləşdirilir. Normal maliyyə dayanıqlılığına malik olan müəssisə ödənişqabiliyyətlidir.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin bu tipini aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$X = \text{ŞƏV} + \text{BV}$, burada BV – borc vəsaitləridir. Normal maliyyə dayanıqlılığı zamanı aşağıdakı şərtlərə riayət olunmalıdır:

$\text{ŞƏV} < 0$; $\text{ŞUM} \geq 0$; $\text{ƏM} \geq 0$.

3. Müəssisənin qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti ödəmə qabiliyyətində də problemlər yaradır, lakin eyni zamanda, ödəmə qabiliyyətinin şəxsi vəsaitlər mənbəyi və ŞƏV – in artırılması hesabına tamamlanması vasitəsi ilə bərpa etmək mümkündür.

Qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti aşağıdakı düsturla təsvir edilir: $X = \text{ŞƏV} + \text{BV} + \text{İo}$; Burada İo – digər qısamüddətli öhdəliklərə xidmət üçün ayrılan şəxsi vəsaitlərin bir hissəsidir (məsələn, gələcək xərclər üçün ehtiyatlar, iştirakçılar (təsisçilər) qarşısında gəlirlərin ödənilməsi üzrə borc, dövriyyə vəsaitlərinin müvəqqəti tamamlanması üçün alınan bank kreditləri və digər borc vəsaitləri).

Qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti aşağıdakı şərtlərlə müəyyən edilir: $\text{ŞƏV} < 0$; $\text{ŞUM} < 0$; $\text{ƏM} \geq 0$. Belə vəziyyət müəssisənin maliyyə vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsinə göstərir.

4. Böhranlı maliyyə vəziyyə o zaman yaranır ki, müəssisənin ehtiyat və xərcləri onların formalaşma mənbələri tərəfindən təmin edilmir və müəssisəni bankrotluq gözləyir. Böhranlı maliyyə vəziyyəti zamanı müəssisədə, ehtiyat və xərclərin «normal» ödənilməsi mənbələrinin kəskin çatışmamazlığı hiss edilir.

Böhranlı qeyri-sabit vəziyyət aşağıdakı düsturla ifadə edilir: $X > \text{ŞƏV} + \text{BV}$ və belə bir şərtlərlə təmin edilir: $\text{ŞƏV} < 0$; $\text{ŞUM} < 0$; $\text{ƏM} < 0$.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin tiplərini cədvəl 2-də əks etdirək.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin təhlilində xüsusi yeri nisbi əmsalların hesablanması tutur. Onlardan istifadə inflyasiyanın təhrif edici təsiri yumşaltmağa imkan verir. Maliyyə dayanıqlılığının nisbi göstəricilərini, müəssisənin balansında «problemli zonaların» axtarışı aləti kimi araşdırmaq olar. Öhdəliklərin payının yüksək olması, şəxsi və borc kapitalının strukturunun təhlilini, həmçinin, borcların ödənilməsi üçün pul axınlarının gücləndirilməsi nöqtəyi nəzərindən pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlilini, rentabelliliyinin təhlilini və s. mütləq təhlil olunması ehtiyacını ortaya qoyur.

Cədvəl 2

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin tipləri

maliyyənin təşkil tipləri	Ehtiyatların maliyyələşdirilməsi mənbələri	Maliyyənin təşkilinin xarakterik cəhətləri
Mütləq maliyyə dayanıqlılığı	Şəxsi dövriyyə vəsaitləri (HDV)	Yüksək ödəmə qabiliyyəti və xarici kreditorlardan asılılığın olmaması
Normal maliyyə dayanıqlılığı	ŞDV və uzunmüddətli kreditlər və borclar	Normal ödəniş qabiliyyəti, borc vəsaitlərindən səmərəli istifadə, yüksək gəlir həcmi
Qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti	ŞDV, uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər, borclar	Ödəniş qabiliyyəti pozulub, müəssisənin əlavə maliyyə mənbələrinə ehtiyacı var
Böhranlı maliyyə vəziyyəti	ŞDV, uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər, borclar	Müəssisə ödəməqabiliyyətli deyil, bankrotluq qorxusu var

Nisbi əmsallar üç qrupda təsnifləşdirilir. Birinci qrupa, dövriyyə vəsaitlərinin vəziyyətini müəyyənləşdirən əmsallar daxildir. Onlara, şəxsi dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalı, şəxsi vəsaitlərlə maddi ehtiyatların təmin olunma əmsalı, şəxsi kapitalın manevrlik əmsalı aiddir.

İkinci qrupa, əsas vəsaitlərin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər aiddir. Onlara, əmlakın real dəyərinin əmsalı, istehsal təyinatlı əmlakın əmsalı aid edilir.

Üçüncü qrupa, maliyyə müstəqilliyini xarakterizə edən göstəricilər aiddir. Onlara, muxtariyyat əmsalı, borc və şəxsi vəsaitlərin nisbəti əmsalı aid edilir.

Təşkilatlarda maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilinin aparılması üzrə metodiki tövsiyələrdə, yerli qanunvericiliklə, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təhlili üçün əmsallar sistemi təklif olunur. Bu sistemi daha dəqiq araşdıraraq:

1. Borc və şəxsi vəsaitlərin nisbəti əmsalı (onu, eləcə də, maliyyə leverici əmsalı adlandırırlar), müəssisənin öz şəxsi vəsaitləri hesabına borc vəsaitlərinin təmin edilməsini, yəni kreditora vəsaitlərin qaytarılması təminatını müəyyən edir. Maliyyə leverici göstəricisi, şəxsi vəsaitlərin rentabelliği əmsalının dəyişməsinə təsir edən, müəssisə tərəfindən alınan borc vəsaitlərinin istifadəsini xarakterizə edir. Bu göstəricinin artması, xarici maliyyə mənbələrindən asılılığın artmasını göstərir. Belə meyllər, müəssisənin maliyyə riskinin artması, yəni ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi ehtimalının olmasını göstərir. Bu əmsal, aşağıdakı düsturla hesablanır: $K = \text{borc vəsaitləri} / \text{şəxsi vəsaitlər}$.

Bu əmsal, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin göstəricilərindən ən qeyri-stabil olanıdır. Maddi dövriyyə vəsaitlərinin artması və debitor borcunun ondan daha yüksək dövriyyəsi vəziyyətinə görə onun hesablanması 1-dən əhəmiyyətli dərəcədə yüksək ola bilər, eyni zamanda, bu göstərici üçün normal məhdudiyyət: $K \leq 1 (\leq 100\%)$.

2. Muxtariyyat əmsalı (və ya şəxsi vəsaitlərin konsentrasiyası əmsalı) müəssisənin xarici maliyyələşmə mənbələrindən müstəqilliyini müəyyən edir. Bu əmsalın artımı müəssisənin xarici maliyyələşmə mənbələrindən asılılığının azalmasını göstərir, bu da müəssisə tərəfindən öz öhdəliklərini ödəmə təminatını

artırır və kənardan vəsait cəlb edilməsi üçün imkanları genişləndirir. Muxtariyyat səviyyəsi təkcə müəssisə üçün deyil, həm də onun kreditorları üçün əhəmiyyətlidir.

İqtisadi ədəbiyyatda şəxsi və borc vəsaitlərinin nisbəti barədə vahid fikir yoxdur. Belə bir nöteyi nəzər var ki, onların nisbəti 50% - 50% olmalıdır.

Digər baxımdan, boclanma mənbələri kapitalın strukturunda üstünlük təşkil etməlidir, bu da, kreditorlar tərəfindən etibarın yüksək olmasını və maliyyə etibarlılığını göstərir. Məqsədli təyinatlı aktivlərin xüsusi çəkisinin yüksək olduğu uzun dövrüyyəli vəsaitlərə malik olan kapital tutumlu müəssisələrin borc vəsaitlərinin payı yüksək olduqda, maliyyə sabilliyinə təhlükə yaranır.

Beləliklə, şəxsi və borc kapitalının nisbəti, müəssisənin fəaliyyət xüsusiyyətləri və sahəvi mənsubiyyətindən asılı olaraq, dəqiqləşdirilməlidir. Təvsiyə olunan rəqəm – 0,5-dir (50%). Bu göstərici ehtimal etməyə imkan verir ki, müəssisənin bütün öhdəlikləri onun öz şəxsi kapitalı hesabına ödənilə bilər. Bu əmsal aşağıdakı düstur üzrə hesablanı bilər: $K = \text{öz şəxsi vəsaitləri} / \text{balans valyutası}$.

3.Manevrlik əmsalı, müəssisənin ən maneərlilik aktivlərinə yatırılan şəxsi vəsaitlərinin payını müəyyən edir. Manevrlik əmsalı nə qədər yüksək olsa, maliyyə vəziyyəti bir o qədər yaxşıdır. Təvsiyə edilən rəqəm – 0,5-0,6 (50%-60%). Bu göstərici aşağıdakı formül üzrə hesablanır: $K = \text{SDV} / \text{ŞK}$.

4.Şəxsi maddi dövrüyyə vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalı maddi ehtiyatların şəxsi mənbələrlə təmin olunma səviyyəsini xarakterizə edir. Əgər maddi ehtiyatların dəyəri onlara olan əsaslandırılmış tələbin səviyyəsindən üstündürsə, şəxsi dövrüyyə vəsaitləri maddi ehtiyatların yalnız bir hissəsini ödəyəcək. Nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi üçün maddi ehtiyatların çatışmamasının yüksək göstəricisi yaxşı maliyyə vəziyyətinin əlaməti deyil. Bu göstəricinin optimal rəqəmi 0,6-dır (60%). Əmsalın hesablanma düsturu:

$K = \text{şəxsi dövrüyyə vəsaitləri} / \text{ehtiyatlar}$.

5.Şəxsi dövrüyyə aktivləri ilə təmin olunma əmsalı, müəssisənin, şəxsi mənbələr hesabına maliyyələşən dövrüyyə aktivlərinin payını müəyyən edir. Bu göstəricinin vəziyyəti bir sıra şərtlərdən asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq,

beynəlxalq analitik təcrübədə, onun həcmi və dinamikasına dair ümumi qəbul olunmuş tövsiyə verilmir. Yerli qanunvericilikdə bu göstəricinin normativ dəyəri 0,1 (10%) bərabərdir. Bu göstərici aşağıdakı düstur üzrə hesablanır: $K = \text{ŞDV} / \text{DA}$, burada DA – dövriyyə aktivləridir.

6. Kapitallaşma borcu (kapitallaşma əmsalı). Bu göstəricinin normativ dəyəri mövcud deyil, çünki o, sahədən, müəssisənin iş texnologiyasından çox asılıdır. Lakin, bir qayda olaraq, investorlar və biznes-partnyorlar, şəxsi kapitalı borc vəsaitlərini üstələyən müəssisələrə üstünlük verirlər. Bu göstəricinin artması neqativ meyldir və xarici amillərdən asılılığın artmasını göstərir. Bu göstəricinin hesablanması belədir: $K = \text{uzunmüddətli öhdəliklər} / (\text{şəxsi vəsaitlər} + \text{uzunmüddətli öhdəliklər})$.

7. Maliyyə stabilliyi əmsalı, müəssisənin uzun müddət istifadə etdiyi mənbələrin payını müəyyən edir. Normativ göstərici 0,5-0,6-ya bərabərdir (50%-60%). Əmsalın hesablanma formulu: $K = \text{şəxsi vəsaitlər} + \text{uzunmüddətli öhdəliklər} / \text{balans valyutası}$.

8. Müəssisənin xalis aktivləri = hesablamada iştirak edən aktivlər - hesablamada iştirak edən öhdəliklər. Xalis aktivlər müəssisənin likvidliliyini müəyyən edirlər. Xalis aktivlər nizamnamə kapitalının həcmindən çox olmalıdırlar. Onların hesablama düsturu: $XA = \text{aktivlər} - \text{öhdəliklər}$.

9. Dövriyyə kapitalı qısamüddətli aktivlərin qısamüddətli öhdəliklər üzərində kəsirini və ya artıqlığını (defisit və ya profisitini) müəyyən edir. Bu göstəricinin aşağı düşməsi mənfi meyllərdən xəbər verir. Hesablanma formulu: $DK = \text{qısamüddətli aktivlər} - \text{qısamüddətli öhdəliklər}$.

10. Mütləq likvidlik əmsalı, müəyyən tarixə, ödənilə bilən qısamüddətli öhdəliklərin həcmi müəyyən edir. Pul vəsaitlərinin həcmi, bir növ, pul axınlarının qısamüddətli disbalansının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan sığorta ehtiyatıdır. Pul vəsaitləri gəlir gətirmədiyinə görə, onların həcmi təhlükəsiz minimum səviyyəsində saxlanılmalıdır. Əldə edilən nəticənin təhlili zamanı, sahəvi xüsusiyyətləri, cari aktivlərin və borcun ödəmə müddətinin qeyribərabər strukturunu nəzərə almaq lazımdır. Təvsiyə edilən rəqəm: $> 0,2$ (20%). Hesablanma

formulu: $K = \text{pul vəsaitləri} + \text{qısamüddətli maliyyə yatırımları} / \text{qısamüddətli öhdəliklər}$.

11. Likvidlik əmsalı, müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin, nə dərəcədə, pul vəsaitləri və gözlənilən daxilolmalar hesabına ödənilə bilməsini xarakterizə edir. Göstəricinin normativ dəyəri: 0,8-1 (80 - 100%). Hesablanma formulu: $K = \text{pul vəsaitləri} + \text{qısamüddətli maliyyə yatırımları} + \text{qısamüddətli debitor borcu} / \text{qısamüddətli öhdəliklər}$.

12. Cari likvidlik əmsalı, dövriyyə aktivlərinin qısamüddətli öhdəlikləri nə dərəcədə ödədiyini müəyyən edir. Bu əmsal, pul vəsaitlərini dayandıra və ya azalda bilən qeyri-müəyyən şəraitin yaratdığı, müəssisənin aktivlərinin bazar dəyərinin mümkün olan azalması üçün təhlükəsizlik həddini müəyyən edir.

Göstəricinin optimal dəyəri 2 (200%) təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər bu göstəricinin dəyəri 1-dən aşağı düşərsə, bu, müəssisənin cari hesablarını ödəyə bilməməsini göstərir. Göstəricinin 3-dən çox olması, kapitalın qeyri-səmərəli strukturundan xəbər verir. Hesablanma formulu: $K = \text{qısamüddətli aktivlər} / \text{qısamüddətli öhdəliklər}$. Maliyyə dayanıqlılığının nisbi göstəricilərinin dəyərlərini müəyyən edərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, bu dəyərlər 0-dan 7-yə qədər dəyişir.

Normativ-hüquqi aktlarda və ədəbiyyatda, yuxarıda araşdırılan göstəricilərin yalnız tövsiyə olunan dəyərləri verilir. Bu, göstəricilərin dəyərlərinin bir çox amillərdən, məsələn, kreditləşmə şərtlərindən, fəaliyyət növlərindən, vəsaitlərin mənbələri strukturundan və s. asılıdır. Buna görə, araşdırılan göstəricilərin məqbul hesab olunan dəyərlərini, bir sahədən olan müəssisələrin qrupları üzrə tərtib etmək məqsədəuyğundur.

Biz, Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən təklif edilən göstəricilər sistemini dəqiqliklə araşdırdıq. Prinsip gətirilə, bu sistem, müəssisədə işlərin gedişi haqqında kompleks qiymət verməyə imkan verir. Lakin, onun tətbiqi zamanı, ayrı-ayrı əmsalların rolunu həddindən artıq qiymətləndirmək olmaz.

Əmsalların siyahısını davam etdirmək olar, çünki, balansın yekununda borc kapitalının payını, borc götürülən hər manata düşən şəxsi vəsaitlərin həcmi,

kapital multiplikatorunu, şəxsi və uzunmüddətli cəlb edilən vəsaitlərin payını və s. hesablamaq imkanı vardır. Lakin onların hamısı maliyyələşmə mənbələrinin strukturunu xarakterizə edirlər. Onların müxtəlifliyi maliyyə menecmentinin müxtəlif vəzifələri və faktorlu analitik modellərə daxil olmaları ilə şərtlənmişdir.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin təhlili zamanı, analitik qarşısında, nisbi göstəricilər sisteminin seçimi barədə məsələ durur. Bu günə, müəlliflər arasında, maliyyə dayanıqlılığı göstəricilərinin həm tərkibi, həm də hesablanma metodikası üzrə əhəmiyyətli ziddiyyətlər və müxtəlif fikirlər müşahidə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, alimlərin əksəriyyəti belə bir fikrə gəliblər ki, təhlil üçün vahid göstəricidən deyil, göstəricilər sistemindən istifadə etmək lazımdır.

Belə ki, xarici müəlliflərin əksəriyyəti, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığını kapitalın strukturu əsasında araşdırmağı təklif edirlər. R.N.Holt aşağıdakı göstəricilər sistemini təklif edir: borc vəsaitlərinin aktivlərin tərkibində xüsusi çəkisi; səhm kapitalının aktivlərdə xüsusi çəkisi; şirkətin kapitalının maliyyə strukturu; uzunmüddətli borclanmanın kapitaldakı payı; borc vəsaitlərinin kapitalda xüsusi çəkisi.

Rusiyadan olan iqtisadçıların nəzəri səpkili əsərlərində (V.D.Korotnev, N.N.Bondina, İ.A.Bondin), müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilər qrupundan istifadə etmək təklif edilir: şəxsi və borc vəsaitlərinin nisbətini xarakterizə edən göstəricilər; dövrüyyə vəsaitlərinin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər; əsas vəsaitlərin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər.

L.V.Dontsova və N.A.Nikiforova, müəssisənin maliyyəsinin təşkilini, əmlakın formalaşma mənbələrinin strukturu üzrə müəyyən etməyi təklif edirlər. Eyni zamanda, hesab edirik ki, müəlliflər, maliyyə dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi zamanı təşkilatın ödəmə qabiliyyətini nəzərə almaq lazımdır, deməsi, düzgündür.

Əksər alimlər qəbul edirlər ki, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin ən vacib nisbi göstəricisi - muxtariyyət (maliyyə sərbəstliyi) əmsalıdır. Bu göstəriciyə əlavə kimi, cəlb olunmuş vəsaitlərin konsentrasiyası əmsalı çıxış edir. Adları çəkilən

göstəricilərlə yanaşı, kapitallaşma əmsalı da hesablanır (şəxsi və borc vəsaitlərinin nisbəti əmsalı). Şəxsi dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalı, təşkilatın bankrotluğu proqnoz olunarkən, əsas analitik göstəricilər siyahısına aiddir.

P.İ.Vaxrin, L.S.Vasilyeva, L.V.Dontsova, N.N.Bondina, N.N.Seleznyova, A.M.Kovalyova, M.Q.Lapusta və başqaları hesab edirlər ki, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin əsas və nisbi göstəricilərinin tərkibinə, şəxsi kapitalın manevrliliyi əmsalı da daxil olmalıdır. Bu göstərici, maliyyə nöqtəyi nəzərindən təşkilatın şəxsi vəsait mənbələrinin nə dərəcədə çevik olmasını göstərir.

T.B.Savçenko hesab edir ki, rusiya analitikləri arasında aşağıdakı üç əmsal daha populyardır: likvidlik əmsalı, aralıq əhatə (ödəmə) əmsalı və cari likvidlik əmsalı.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilini müəyyən edən əsas göstəricilərdən biri, xalis gəlirdir. Onun həcminə, «... əsas istehsal vasitələri və xammal və materialların ehtiyatları amilinə nisbətən, əmtəələrin satışından əldə edilən gəlir»

Əsas müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin göstəricilərinin tövsiyə olunan dəyərlərinin və onların mahiyyətinin müəyyən edilməsinə yekun vuraraq, aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar.

Təklif edilən göstəricilər sistemində, həmin göstəricilərin bəziləri bir-birini təkrarlayır və tamamlayır, məsələn: kapitalın strukturunu - şəxsi kapitalın konsentrasiyası əmsalı və ya muxtariyat əmsalı, maliyyə asılılığı əmsalı, şəxsi və cəlb edilən vəsaitlərin nisbəti əmsalı xarakterizə edir; uzunmüddətli yatırımların strukturunu - borc vəsaitlərinin uzunmüddətli cəlb edilməsi əmsalı və dayanıqlı maliyyələşdirmə əmsalı; müvafiq mənbələr hesabına müəssisələrin əmlakının formalaşması rasionallığı - uzunmüddətli yatırımların strukturu əmsalı, şəxsi maliyyə mənbələri ehtiyatları ilə təmin olunma, şəxsi kapitalın manevrliliyi əmsalı ilə qiymətləndirilir.

Bununla əlaqədar olaraq, əmlakın formalaşması, yerləşdirilməsi və onlardan istifadəni kifayət qədər dolğun xarakterizə edən müəssisənin maliyyəsinin təşkilini göstəriciləri məcmusundan, əsaslarını və əlavələrini ayırmaq təklif olunur. (cədvəl 3).

Əsas göstəricilər aşağıdakıları xarakterizə edir:

- müəssisənin əmlakının formalaşması mənbələrinin strukturu (muxtariyyət, kapitallaşma, dayanıqlı maliyyələşmə əmsalı);
- onların yerləşməsinin rəşionallığı (cari aktivlərin şəxsi dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunması əmsalı).

Əlavə göstəricilər aşağıdakıları əks etdirir:

- kapitaldan istifadə (şəxsi kapitalın manevrliliyi və kapitalın və satışın rentabilliliyi əmsalını);
- müəssisənin ödəmə qabiliyyətini (cari likvidlik və tənqidi qiymətləndirmə əmsalları) xarakterizə edir.

Maliyyə təhlilini apararkən, çox vaxt, nisbi göstəricilərdən istifadə edirlər, çünki, inflyasiya şəraitində, balansın mütləq göstəricilərini müqayisəli şəkllə salsaq çətindir. Maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması və ya pisləşməsi meyllərini öyrənmək üçün, təhlil olunan müəssisənin nisbi göstəricilərini ötən illərin göstəriciləri ilə müqayisə etmək olar. Müəssisənin güclü və zəif tərəflərini və onun imkanlarını üzə çıxartmaq üçün, onun nisbi göstəricilərini digər müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisə etmək olar.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilini qiymətləndirən göstəricilər sistemi müəssisə fəaliyyətinin təhlili, kapitalın rəşional strukturunun formalaşması, maliyyə nəticələrinə təsir edən əsas amillərin tapılması, gəlirin həcmnin və onun artım templərinin optimallaşdırılması üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması istiqamətində məqsədyönlü iş aparmağa imkan verir. Göstəricilər sisteminin təhlili və qiymətləndirilməsi nəticəsində, müəssisənin maliyyə dayanıqlığının artırılması üzrə istifadə olunmayan imkanların axtarışı həyata keçirilir.

Cədvəl 3.

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin nisbi göstəriciləri

Göstəricilər	Tövsiyə olunan məhdudiyyətlərin diapazonu
Əsas göstəricilər	
muxtariyyət əmsalı	0,4-0,6
kapitallaşma əmsalı	1-1,5

cari aktivlərin şəxsi dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalı	0,1-0,8
dayanıqlı maliyyələşmə əmsalı	0,6-0,9
Əlavə göstəricilər	
1. kapitaldan istifadə göstəriciləri	
şəxsi kapitalın manevrliliyi əmsalı	0,1-0,5
kapitalın rentabelliği	
satışın entabelliği	
2. ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri	
cari likvidlik əmsalı	1-2
kritik qiymətləndirmə əmsalı	0,7-0,8

Beləliklə, maliyyə əmsalları maliyyə analitikləri tərəfindən geniş tətbiq olunur. Əmsal metodunun bir sıra müsbət və mənfi tərəfləri vardır. Müsbət tərəfləri:

- əmsalların təhlili, bütün kateqoriyalardan olan istifadəçilər üçün aktual olan məlumatları əldə etməyə imkan verir;

- əmsal metodu, təsərrüfat subjektinin maliyyə vəziyyətində gedən dəyişiklik meyllərini üzə çıxartmağa imkan verir;

- əmsal metodundan istifadə edərək, maliyyə analitiki müəssisənin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək və digər analoji müəssisələrlə onu müqayisə etmək imkanına malikdir;

- əmsallar, inflyasiyanın təhrifedici təsirini aradan qaldırır.

Maliyyə əmsallarının geniş yayılmasına baxmayaraq, əmsal metodunun müəyyən çatışmazlıqları da vardır:

- göstəricilərin hesablanması üçün vahid yanaşma və vahid düsturlar yoxdur;

- istifadə edilən əmsalların hesablanması formullarının göstəriciləri və bu göstəricilərin tövsiyə olunan dəyişmə sərhədləri dəqiq deyil;

- əmsallar, müəssisələr üçün çox vacib olan əlavə dəyər göstəricisi ilə uzlaşdırılmır;

- hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına əmsalların hesablanması və onların normativ dəyərlərdən kənarlaşmasının üzə çıxarılması, hətə, normativ dəyərlərin özünə nail olunma mexanizmini açıqlamır;

- yalnız hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, bütün hesabat dövrü ərzində müəssisənin işi barədə təsəvvür yaratmır. [31]

Dissertasiyanın praktiki hissəsində, biz, Metodoloji tövsiyələrdə verilən düsturlardan istifadə edəcəyik.

Maliyyə dayanıqlığı əmsalları sisteminin tədqiqi aşağıdakı nəticələrə gətirmişdir:

-əmsalların əksəriyyəti maliyyələşmə mənbələrinin strukturunun qiymətləndirilməsinə istiqamətlənmişdir. Buna görə də, maliyyə dayanıqlılığı təhlilinin əsas vəzifəsi, müəssisənin fəaliyyətinin təşkilinin borc mənbələrindən asılılıq dərəcəsini, və aktivlərin strukturunu nəzərə almaqla, şəxsi kapitalın kifayət etməsini müəyyən etməkdir.

-bir çox göstəricilər bir-birindən asılıdır - birinin səviyyəsi digərinin səviyyəsinə təsir edir.

- bəzi əmsallar eyni məlumatları verir, lakin fərqli üsullarla hesablanır ki, bu da bizə, onlardan birinin seçim imkanını yaradır.

Beləliklə, təcrübədə, müəssisənin maliyyəsinin təşkilini, onun fəaliyyətinin təşkilinin qiymətləndirilməsi üçün, heç də, bütün mövcud əmsallar sistemindən istifadə etmək vacib deyil. Onlardan, müəssisənin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin səviyyəsi ilə əlaqəli olan konkret qərarlar qəbul etməyə imkan verən ən vaciblərini müəyyən etmək məqsədəuyğundur.

Fəsil II. Azərbaycan Respublikasında müəssisənin maliyyəsinin təhlili və təşkili xüsusiyyətləri.

2.1. Müəssisələrin maliyyəsinin təhlili və təşkili münasibətləri.

Müəssisə – təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün yaradılmış müstəqil təsərrüfat subyektidir. Bu fəaliyyət, gəlir ələdə etmək və ictimai tələbatı təmin etmək üçün həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, müəssisə – hüquqi şəxsdir və bu da aşağıdakı əlamətlərin məcmusu ilə müəyyən edilir: əmlakın xüsusişdirilməsi, bu əmlak üzrə öhdəliklərə məsuliyyət, bank hesabının mövcud olması, öz adından fəaliyyət göstərmək. Əmlakın xüsusişdirilməsi, onun qeydiyyatda olduğu müstəqil mühasibat balansının olması ilə ifadə edilir.

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin mahiyyəti istehsalın təşkili və malların satışından ibarətdir. Maddi-əşyavi (məsələn, sənayenin hasilat, emal müəssisələrinin, kənd təsərrüfatının, tikintinin), sifarişlərin yerinə yetirilməsi (sənaye xarakterli, quraşdırma, layihə-tədqiqat, qeoloji-kəşviyyat, elmi-tədqiqat, yükləndürmə və yükləşdirmə və s.), xidmətlərin göstərilməsi (nəqliyyat, rabitə, kommunal, məişət və s.) xarakterli məhsullar bu fəaliyyətin obyektinə və predmetinə aiddir. Müəssisə digər müəssisələrlə – tədarükçülər və alıcılar, birgə fəaliyyət üzrə partnyorlarla əlaqəli fəaliyyət göstərir, ittifaq və assosiasiyalarda iştirak edir, təsisçi kimi nizamnamə kapitalının formalaşmasına öz payını verir, banklar, büdcə, qeyri-büdcə fonları və s. ilə münasibətlərə girir.

Yalnız, müəssisənin öz vəsaitləri və gəlirlərinin formalaşması, təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyələşməsinin borclanma mənbələrindən cəlb edilməsi, bu fəaliyyət nəticəsində yaranan gəlirlərin bölüşdürülməsi, və onların müəssisənin inkişafı məqsədlərinə istifadə edilməsi baş verəndə, maliyyə münasibətləri yaranır.

Təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili müvafiq maliyyə təminatını, yəni, müəssisənin təsisçilərinin əmanətlərindən əmələ gələn və *nizamnamə* kapitalı formasında ifadə olunan ilkin kapital tələb edir. Bu kapital – hər bir müəssisənin əmlakının formalaşma mənbəyidir. Nizamnamə kapitalının konkret əmələgəlmə üsulları müəssisənin təşkilati-hüquqi formasından asılıdır.

Nizamnamə kapitalı, müəssisənin yaradılması zamanı, əsas fondların alınması və normal istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan dövriyyə fondlarının formalaşmasına yönəldilir, istifadəsi mühüm gəlirəmələgətirən amil olan lisenziyaların, patentlərin, nou-hauların əldə edilməsinə tətbiq edilir. Beləliklə, ilkin kapital istehsala investisiya edilir. Bu, realizə edilən (satılan) məhsulun qiyməti ilə ifadə olunan dəyərin yaranma prosesində baş verir.

Məhsul satıldıqdan sonra, o pul formasında, müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olan gəlir formasında özünü ifadə edir.

Gəlir – məhsulun istehsalına sərf edilən vəsaitlərin və müəssisənin pul fondlarının və maliyyə ehtiyatlarının əvəzlənməsi mənbəyidir. Gəlirin istifadəsi nəticəsində, ondan, yaradılan dəyərin müxtəlif tərkib hissələri ayrılır. Hər şeydən əvvəl, bu, amortizasiya fondunun formalaşması ilə əlaqəlidir. Amortizasiya fondu, istehsal fondlarının aşılması və qeyri-maddi aktivlər pul formasını alandan sonra, amortizasiya ayırmaları şəklində əmələ gəlir. İstehsal edilən əmtəələrin istehlakçıya satışı və gəlirin daxil olması amortizasiya fondunun təşkil edilməsinin vacib şərtidir.

Yaradılan məhsulun maddi əsasını xammal, materiallar, məhsulun satın alınan komponentləri və yarımfabrikatlar təşkil edir. Digər maddi xərclər, əsas istehsal fondlarının aşılması, işçilərin əmək haqqı ilə birlikdə, onların dəyəri, müəssisənin məhsul istehsalı üzrə məsrəflərini təşkil edir və məhsulun *maya dəyərini* ifadə edir. Gəlir daxil olana qədər, bu məsrəflər müəssisənin dövriyyə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Bu vəsaitlər xərclənmir, onlar istehsala avans formasında yatırılır. Malların satışından gəlir daxil olandan sonra, dövriyyə vəsaitləri bərpa olunur, müəssisənin məhsul istehsalına çəkdiyi xərclər isə geri qaytarılır.

Məsrəflərin maya dəyəri şəklində xüsüsləşdirilməsi məhsulun satışından əldə edilən gəliri və çəkilən xərcləri müqayisə etməyə imkan verir. Məhsul istehsalına vəsaitlərin investisiya edilməsinin məqsədi, təmiz gəlirin əldə edilməsindən ibarətdir, və əgər gəlir maya dəyərindən çoxdursa, müəssisə onu mənfəət şəklində əldə edir.

Gəlir və amortizasiya ayırmaları, istehsala qoyulan vəsaitlərin dövrüyyəsinin nəticəsidir və müəssisənin müstəqil olaraq sərəncam verdiyi şəxsi maliyyə ehtiyatlarına aiddir. Məqsədli təyinatına görə amortizasiya ayırmalarının və gəlirin optimal istifadəsi geniş əsasda məhsul istehsalını bərpa etməyə imkan verir.

Amortizasiya ayırmalarının təyinatı – əsas istehsal fondlarının və qeyri-maddi aktivlərin təkrar istehsalını təmin etməkdir. Amortizasiya ayırmalarından fərqli olaraq, gəlir, heç də hər zaman, müəssisənin sərəncamında tam məbləğdə qalmır, onun böyük bir hissəsi vergilər şəklində büdcəyə daxil olur ki, bu da, yaradılan təmiz gəlirin böyükdürülməsinə dair müəssisə və dövlət arasında yaranan maliyyə münasibətlərinin daha bir sahəsini müəyyən edir. Müəssisənin sərəncamında qalan gəlir – onun tələbatının çoxməqsədli maliyyələşmə mənbəyidir, lakin ondan istifadənin əsas istiqamətlərini yığım və istehlak kimi müəyyən etmək olar. Gəlirin yığım və istehlaka bölüşdürülmə proporsiyaları müəssisənin inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Amortizasiya ayırmaları və yığma yönəldilən gəlirin bir hissəsi, müəssisənin pul ehtiyatlarını təşkil edir. Bu vəsaitlər, istehsal və elmi-texniki inkişaf, maliyyə aktivlərinin formalaşması – qiymətli kağızların əldə edilməsi, digər müəssisələrin nizamnamə kapitalına qoyuluşlar və s. üçün istifadə olunur. Yığma istifadə edilən gəlirin digər hissəsi, müəssisənin sosial inkişafına yönəldilir. Gəlirin bir hissəsi istehlaka istifadə edilir, və bunun nəticəsində, həm müəssisədə məşğul olan, həm də məşğul olmayan şəxslərlə müəssisə arasında maliyyə münasibətləri yaranır.

Müasir təsərrüfat şəraitində müəssisələrdə amortizasiya ayırmalarının və gəlirin bölüşdürülməsi və istifadəsi, heç də hər zaman, ayrıca pul fondlarının əmələ gəlməsi ilə müşayiət edilmir. Amortizasiya fondu öz-özlüyündə əmələ gəlmir, xüsusi təyinatlı fondlara gəlirin bölüşdürülməsi məsələsi isə müəssisənin səlahiyyətləri çərçivəsində qalır, lakin bu, müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının istifadəsini əks etdirən bölgü proseslərinin mahiyyətini dəyişmir.

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirərkən, yaranan maliyyə münasibətlərinin obyektiv xarakteri, onların dövlət tərəfindən tənzimlənməsini istisna etmir. Bu, müəssisələrdən alınan və onların sərəncamında qalan gəlirin həcminə təsir edən

vergilərə, amortizasiyanın hesablanması qaydalarına, təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və bəzi maliyyə ehtiyatlarının əmələ gəlməsinə aiddir.

Müəssisə tərəfindən, qaytarılma şərti ilə, borc, maliyyə ehtiyatları: bankların uzunmüddətli kreditləri, digər müəssisələrin vəsaitləri, istiqraz və rəqələri cəlb edilir. Onların qaytarılma mənbəyi - müəssisənin gəliridir. Müəssisələrin maliyyəsi, bir münasibət kimi, təsərrüfat fəaliyyəti prosesində yaranan iqtisadi münasibətlərin bir hissəsi olduğuna görə, onların təşkili prinsipləri müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin əsasları vasitəsi ilə müəyyən edilir. Bundan irəli gələrək, maliyyənin təşkili prinsiplərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: maliyyə fəaliyyəti sahəsində müstəqillik, özünümaliyyələşdirmə, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə maraq, onun nəticələrinə görə məsuliyyət, müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət.

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti onun maliyyə fəaliyyəti ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Müəssisə, müstəqil olaraq, istehsal planlarına müvafiq, öz xərclərinin bütü istiqamətlərini maliyyələşdirir, mövcud maliyyə ehtiyatlarına sərəncam verir, gəlir əldə etmək məqsədi ilə bu vəsaitləri məhsul istehsalına sərf edir. Pul vəsaitlərinin investisiya istiqamətləri müxtəlif ola bilər; onlar, həm müəssisənin məhsul (iş, xidmət) istehsalı üzrə əsas fəaliyyət növləri, həm də sırf maliyyə qoyuluşları ilə əlaqəli ola bilər. Əlavə gəlir əldə etmək üçün, müəssisə digər müəssisələrin və dövlətlərin qiymətli kağızlarını əldə etmək, yeni təşkil olunan müəssisə və bankların nizamnamə kapitalına vəsait qoymaq hüququna malikdir. Müəssisələr, özlərinin müvəqqəti olaraq sərbəst vəsaitlərini ümumi pul dövriyyəsindən çıxardaraq, bankların depozit hesablarına yerləşdirə bilərlər. Müəssisələrmaliyyə ehtiyatlarını birgə fəaliyyət və müxtəlif təsərrüfat assosiasiyaları çərçivəsində birləşdirirlər. Onlara məxsus olan pul vəsaitlərindən istifadə edərək, müəssisələr cəmiyyət və dövlət qarşısında öhdəliklərdən tam azad ola bilməzlər. Təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq, bütün müəssisələr sosial qeyri-büdcə fondlarının və müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlirlərinin formalaşmasında iştirak edirlər.

Özünü maliyyələşdirmə – bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin uğurlu təsərrüfat fəaliyyətinin mütləq şərtidir. Bu prinsip, əhsul istehsalına çəkilən xərclərin tam ödənilməsi və müəssisənin istehsal-texniki bazasının genişləndirilməsinə əsaslanır və onu göstərir ki, hər bir müəssisə öz cari və kapital məsrəflərini özünün şəxsi mənbələrindən ödəyir. Müvəqqəti vəsait çatışmazlığı olduqda, onlara tələbat qısamüddətli bank ssudaları və kommersiya kreditləri hesabına (cari xərclərin dənilməsi) və uzunmüddətli bank kreditləri (kapital qoyuluşlarında istifadə etmək üçün) hesabına ödənilə bilər.

Müəssisənin inkişafına yönəldilən maliyyə ehtiyatları aşağıdakılar hesabına formalaşır:

- amortizasiya ayırmaları;
- bütün növ təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətindən əldə edilən gəlir;
- iştirakçıların əlavə payları;
- istiqrazların buraxılışından əldə edilən vəsaitlər;
- açıq və bağlı tipli aksioner cəmiyyətlərdə aksiyaların buraxılması və yerləşdirilməsi vasitələri ilə səfərbər edilən vəsaitlər;
- bankın və digər kreditorların uzunmüddətli kreditləri (istiqraz borclarılarından başqa);
- digər qanuni mənbələrdən (məsələn, müəssisələrin, təşkilatların, vətəndaşların təmənnasız əvəzsiz ödənişləri).

İstehlakçıya lazım olan məhsulu yüksək istehsal xərcləri ilə buraxan və müxtəlif obyektiv səbəblərdən onun səviyyəsi kifayət qədər rentabelli ola bilməyən müəssisələrdə özünü maliyyələşdirmə prinsipi təmin edilə bilmir. Belə müəssisələrə, mənzil-kommunal təsərrüfatları, mülki nəqliyyat müəssisələri, büdcədən maliyyələşdirilən kənd təsərrüfatı müəssisələri və digərləri aiddir. Eyni məsələlər müdafiə əhəmiyyətli müəssisələr üçün də xarakterikdir. Onların təsərrüfat fəaliyyəti yalnız məhsulun satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilə bilməz.

Bazar iqtisadiyyatı, özəl mülkiyyətin müxtəlif növlərinə əsaslanan müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı müəssisələrin formalaşmasını və inkişafını, yeni

mülkiyyətçilərin – həm ayrı-ayrı vətəndaşların, həm də müəssisələrin əmək kollektivlərinin yaranmasını nəzərdə tutur. Bu, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə marağın ən vacib ilkin şərti və səbəbidir.

Bu prinsipin həyata keçirilməsi yalnız müəssisələrə verilən müstəqillik və öz xərclərini dövlətin yardımı olmadan maliyyələşdirmək məcburiyyətindən deyil, vergilən ödənilməsindən sonra müəssisənin sərəncamında qalan gəlirin bir hissəsindən də asılıdır. Bundan başqa, elə iqtisadi mühit yaratmaq lazımdır ki, bu şəraitdə əmtəə istehsal etmək, gəlir əldə etmək, məsrəfləri azaltmaq sərfəli olsun. Özlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə görə müəssisələrin məsuliyyəti prinsipi itkilər əmələ gəldikdə, əmtəələrin (işlərin, xidmətlərin) ödənilməsi üzrə kreditorların tələblərinin və istehsal prosesinin müəssisə tərəfindən təmin edilməsi mümkün olmadıqda, yəni müəssisənin bankrot olması təqdirində reallaşır. Bu, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində təbii və məqsədəuyğun hesab edilir və bankrotluq mexanizminin və prosedurunun yaradılmasını və fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur.

2.2. Təşkilati-hüquqi formalarından asılı olaraq, maliyyə münasibətlərinin xüsusiyyətləri.

Müəssisələrin təşkilati-hüquqi formaları onların maliyyə xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Müasir təşkilati-hüquqi formalı müəssisələrin maliyyəsinin ümumi xarakterik cəhətlərini ayırmaq və bu və ya digər formanın seçimini müəyyən edən əsas fərqləri müəyyənləşdirmək çox vacibdir. Təcrübə göstərir ki, əgər müəssisələr, onların seçdiyi forma üçün xarakterik olan bu və ya digər maliyyə xüsusiyyətlərini nəzərə almayırlarsa, bu, mülkiyyətçilər, idarə edənlər və işçilər arasında münaqişələrə gətirib çıxarır. Müəssisənin təsisçi sənədlərində göstərilən təşkilati-hüquqi forma qanunvericilik aktlarının tələblərinə tam müvafiq olmalıdır.

Məhdud əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlərin, aksioner cəmiyyətlərinin, kiçik müəssisələr və istehlak kooperasiyasının maliyyələşməsinin xüsusiyyətlərini araşdıraraq.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (MMC) – bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən təsis edilmiş təsərrüfatçılıq cəmiyyətidir. Bu cəmiyyətin nizamnamə kapitalı paylara bölünmüş və bu da təsisçi sənədlərdə qeyd edilmişdir. Cəmiyyətin iştirakçıları onun öhdəliklərinə görə cavab vermirlər və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı itkilərin risklərini özlərinin qoyduqları payın dəyəri həcmində daşıyırlar. Cəmiyyətin nizamnamə kapitalına öz paylarını tam olmayaraq daxil etmiş cəmiyyət iştirakçıları, daxil edilməyən pay həcmi dəyərində də həmrəylik məsuliyyəti daşıyırlar. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin maliyyələrinin bu və digər xüsusiyyətləri Mülki Məcəllədə, «Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər haqqında» Qanunda və digər qanunverici və normativ aktlarda əks olunmuşdur.

MMC-nin mülkiyyətində, onun müstəqil balansında qeydə alınan mülkiyyət yerləşir. O, öz adından, mülkiyyət və qeyri-mülkiyyət hüququnu əldə edir və həyata keçirir, öhdəliklər daşıyır, məhkəmədə iddiaçı və cavabdeh olur, bütövlükdə ona məxsus əmlakla öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır. Eyni zamanda, MMC öz iştirakçılarının öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımır. Cəmiyyətdə sərəncam vermək hüququ olan və ya onun hərəkətlərini müəyyən etmək iqtidarında olan iştirakçıların və ya digər şəxslərin təqsiri üzündən cəmiyyət ödəmə qabiliyyətsizliyi vəziyyətinə düşürsə, cəmiyyətin əmlakı çatmadığı halda, belə iştirakçıların və ya digər şəxslərin üzərinə onun öhdəlikləri üçün subsidiar məsuliyyət düşə bilər. Cəmiyyətin yerləşməsi onun dövlət qeydiyyatında olduğu yerlə müəyyən edilir. Cəmiyyətin təsis sənədlərində qeyd edilə bilər ki, cəmiyyətin yerləşdiyi yer - onun fəaliyyət göstərdiyi yer və ya onun idarəetmə orqanlarının daimi yerləşdiyi yerdir. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət özünün filiallarını yaradır və ümumi iclasda iştirakçıların ümumi sayının ən azı 2/3 - nin səs çoxluğunun qərarı ilə filiallarını yaradır və nümayəndəliklərini açır. Cəmiyyətin Nizamnaməsi belə qərarın qəbul edilməsi üçün daha çox səsə ehtiyac olduğunu nəzərdə tutmaqla tərtib edilə bilər.

Cəmiyyətin filialları - cəmiyyətin özünün yerləşdiyi yerdən kənarda yerləşən, xüsusişəkillənmiş bölmələridir. Filial cəmiyyətin bütün funksiyalarını, və ya onların bir hissəsini yerinə yetirir, o cümlədən nümayəndəlik funksiyalarını.

Cəmiyyətin nümayəndəliyi - cəmiyyətin özündən kənarda yerləşən, onun maraqlarını təmsil edən və onların müdafiəsini həyata keçirən xüsusi bölmədir. Filial və nümayəndəliyin fəaliyyətinin maliyyə xüsusiyyətləri onunla müəyyən edilir ki, onlar hüquqi şəxs deyillər və cəmiyyət tərəfindən təsdiq edilmiş müddəalar əsasında fəaliyyət göstərirlər. Filial və nümayəndəliklər onları yaradan cəmiyyət tərəfindən mülkiyyətlə təciz edilirlər. Bu filial və nümayəndəliklər həmin cəmiyyətin adından fəaliyyət göstərməyə başlayırlar. Filial və nümayəndəliklərin rəhbərləri cəmiyyət tərəfindən təyin edilir və onun etibarnaməsinə əsasən fəaliyyət göstərirlər. Filialın və nümayəndəliyin fəaliyyətinə görə məsuliyyəti onları yaradan cəmiyyət daşıyır. Cəmiyyətin filialları və nümayəndəlikləri haqqında məlumatlar onun nizamnaməsində əks olunur. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin, bir qayda olaraq, ölkə ərazisində, eləcə də onun hüdudlarından kənarda yerləşən hüquqi şəxslərin hüquqlarına malik törəmə və asılı olan təsərrüfat cəmiyyətləri var. Eyni zamanda, cəmiyyət o halda törəmə hesab edilir ki, digəri, əsas təsərrüfat cəmiyyəti, nizamnamə kapitalında iştiraka görə və ya onlar arasında bağlanmış müqaviləyə görə, və ya digər səbəblərdən, bu cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən qərarları müəyyən etmək iqtidarındadır. Törəmə cəmiyyət, ona sərəncam verən əsas cəmiyyətin borclarına görə cavabdeh deyil, lakin o, bu sərəncamların yerinə yetirilməsi üçün bağlanan münavilələr üzrə onunla birlikdə cavabdehdir. Əsas cəmiyyətin təqsiri üzündən törəmə cəmiyyət iflasa uğrayarsa (müflisləşərsə), onun bocların görə əsas cəmiyyət susidiar məsuliyyət daşıyır. Törəmə təşkilatın iştirakçıları əsas cəmiyyətdən, onun təqsiri üzündən yaranan itkilərə görə təzminat tələb edə bilirlər.

Cəmiyyət o zaman asılı hesab olunur ki, digər əsas hesab olunan cəmiyyət onun nizamnamə kapitalının 20%-nə malik olsun. Digər Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətin səs hüququ olan aksiyalarının 20%-ni və ya nizamnamə kapitalının 20%-ni əldə edən cəmiyyət, hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında məlumatlar dərc edilən mətbuat orqanı vasitəsi ilə bu haqda məlumat verməlidir. Cəmiyyətin nizamnamə kapitalına pay kimi, pul, qiymətli kağızlar, digər əşyalar və ya əmlak haqları və ya pul dəyərində malik digər hüquqlar qoyula bilər.

Nizamnamə kapitalına qeyri-pul paylarının pulla qiymətləndirilməsi ümumi iclasın qərarı ilə təsdiq edilir. Əgər, cəmiyyətin dövlət qeydiyyatı üçün sənədlərin təqdim edilməsi tarixinə qanunla təyin edilmiş nizamnamə kapitalında iştirakçının qeyri-pul payı ilə ödənilən payının nominal dəyəri və ya nominal dəyərinin artımı əməyin ödənişinin minimal həcmnin 200 mislindən çoxdursa, belə pay müstəqil qiymətləndirici tərəfindən məcburi qiymətləndirilməlidir. Belə qeyri-pul payı ilə ödənilən iştirakçı payının nominal dəyəri və ya nominal dəyərinin artırılması müstəqil qiymətləndirici tərəfindən müəyyən edilən payın qiymətləndirmə məbləğindən artıq ola bilməz. Hər bir MMC təsisçisi nizamnamə kapitalına öz payını tam olaraq təsisçi müqaviləsində göstərilən müddətdə daxil edir. Bu müddət, cəmiyyətin dövlət qeydiyyatından keçdiyi andan bir ildən çox ola bilməz. Eyni zamanda, hər bir təsisçinin qoyduğu payın dəyəri onun payının nominal dəyərindən az ola bilməz.

Təsisçinin nizamnamə kapitalına pay qoyulmasından, o cümlədən onun cəmiyyətə tələblərinin hesablanması yolu ilə, azad edilməsinə yol verilmir.

Cəmiyyətin əmlakı hesabına nizamnamə kapitalının artırılması təmiz aktivlərin dəyəri və nizamnamə və ehtiyat kapitalının məcmusu arasında olan fərqdən artıq ola bilməz. Nizamnamə kapitalının özünün artırılması isə bütün iştirakçıların paylarının həcmi artırmadan, onların nominal dəyərinin proporsional artımına gətirib çıxarır. MMC nizamnamə kapitalı onun iştirakçılarının əlavə daxil etdiyi vəsaitlər və cəmiyyətə qəbul olunan üçüncü şəxslərin vəsaitləri hesabına artır.

Cəmiyyətin iştirakçıları tərəfindən əlavə vəsait daxilolmaları hesabına nizamnamə kapitalının artırılması barədə qərar ümumi iclasda qəbul edilir. Bundan ötrü, bu qərara cəmiyyət üzvlərinin ümumi sayından səslərin 2/3-dən az olmayaraq verilməsi və ya nizamnamədə nəzərdə tutulan səs çoxluğu tələb olunur. İclasın qərarı ilə əlavə vəsait qoyuluşunun ümumi dəyəri müəyyən edilir, həmçinin cəmiyyətin bütün üzvləri üçün, iştirakçının əlavə olaraq qoyduğu vəsait və onun payının nominal dəyərinin artdığı məbləğ arasında vahid nisbət təyin edilir. Belə

nisbət onu nəzərə alır ki, iştirakçı payının nominal dəyəri onun əlavə qoyduğu vəsaitə bərabər və ya ondan az olan məbləğ həcmində arta bilər.

Əlavə vəsait qoyuluşu, ümumi iclasda müvafiq qərar qəbul edildikdən sonra, iki ay müddətinə iştirakçılar tərəfindən daxil edilə bilər. Lakin, nizamnamə və ya ümumi iclasın qərarı ilə, digər zaman müddəti təyin edilə bilər. Əlavə vəsaitlərin (payların) daxil edilməsi müddətinin bitməsindən bir aydan çox keçməmiş, ümumi iclasda, iştirakçılar tərəfindən əlavə vəsaitin və əlavə vəsaitləri daxil etmiş iştirakçıların payının nominal dəyərinin artması və nizamnamə kapitalının həcmnin artması ilə əlaqəli olan dəyişikliklərin cəmiyyətin nizamnamə sənədlərinə daxil edilməsinin nəticələrinin təsdiqi haqqında qərar qəbul edilir. Lazım gəldikdə (ehtiyac yarandıqda), iştirakçıların paylarının həcmnin dəyişməsi ilə əlaqəli olan dəyişikliklər daxil edilir.

Səhmdar cəmiyyətlər hüquqi və fiziki şəxsləri - səhmdarları birləşdirir. Səhmdarların hüquqlarına riayət edilməsi - səhmdar cəmiyyətlərin maliyyə fəaliyyətinin şərtlərindən biridir. Səhmdar cəmiyyətin mülkiyyəti əldə edilən gəlirlərin, açıq və ya bağlı qeydiyyat formasında səhmlərin satışı hesabına formalaşır.

Səhmdar cəmiyyət (SC) - kommersiya təşkilatıdır. Onun nizamnamə kapitalı müəyyən sayda səhmlərə bölüşdürülür. Bu səhmlər cəmiyyətə nisbətə iştirakçıların məcburi hüquqlarını təsdiq edirlər.

Səhmdarlar cəmiyyətin öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır və onlara məxsus olan səhmlər həcmində cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı zərərçəkmə riskini daşıyırlar. Səhmlərin dəyərini tam olaraq ödəməyən səhmdarlar, onlara məxsus səhmlərin dəyərinin ödənilməmiş hissəsi həcmində cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə birgə məsuliyyət daşıyırlar.

SC maliyyə və digər öhdəliklər üzrə özünə məxsus mülkiyyətlə məsuliyyət daşıyır. O, öz səhmdarlarının öhdəlikləri üzrə cavabdeh deyil. Əgər SC-nin bankrotluğu (ödəniş qabiliyyətli olmaması) onun səhmdarlarının və ya məcburi göstərişlər vermək hüququ olan digər şəxslərin fəaliyyəti və ya fəaliyyətsizliyi üzündən yaranmışdırsa, bu halda, SC-nin əmlakı kifayət etməzsə, həmin

səhmdarların və ya digər şəxslərin üzərinə, onun öhdəlikləri üzrə subsidiar məsuliyyət qoyula bilər. Bu yalnız o halda həyata keçirilə bilər ki, həmin şəxslər özlərinin bu hüququndan istifadə etsinlər və SC bankrotluğunun baş verə biləcəyini əvvəlcədən bilərək, belə bir fəaliyyətə və ya fəaliyyətsizliyə yol vermiş olsunlar.

Səhmdar cəmiyyətinin adında, onun təşkilati-hüquqi formasını və tipini əks etdirən qeyd var: açıq və ya bağlı tip səhmdar cəmiyyəti. SC-lər ölkə ərazisində və onun hüdudlarından kənarda öz filiallarını yaradır və nümayəndəliklərini açırlar. Filialın maliyyə xüsusiyyətləri onunla şərtlənir ki, o, cəmiyyətin hüdudlarından kənarda yerləşən və SC-nin bütün funksiyalarını və ya onların bir hissəsini yerinə yetirən xüsusiləşmiş bölmədir. Nümayəndəliyin maliyyə xüsusiyyətləri onun müəyyən edilir ki, o, cəmiyyətin yerləşdiyi yerdən kənarda yerləşən və onun maraqlarını təmsil edərək, qoruyan xüsusiləşdirilmiş, ayrıca bir bölmədir.

Filial və nümayəndəlik hüquqi şəxs deyillər, SC-in təsdiq etdiyi müddəə əsasında fəaliyyət göstərirlər. SC-lər onlara əmlak ayırır və bu əmlak, həm ayrıca balansda, həm də SC balansında qeydiyyatla alınır. Filial rəhbəri və nümayəndəlik rəhbəri cəmiyyət tərəfindən təyin edilir və SC verdiyi etibarnamə əsasında fəaliyyət göstərirlər. Filial və nümayəndəlik, onları yaradan və onların fəaliyyətinə cavabdeh olan cəmiyyətin adından maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirirlər. Filial və nümayəndəliklər haqqında məlumatlar SC nizamnaməsində öz əksini tapır.

Hüquqi şəxs hüquqlu törəmə əvə asılı cəmiyyətlərin çox vacib maliyyə xüsusiyyətləri vardır. Əgər əsas təsərrüfat cəmiyyəti, aralarında bağlanan müqavilə, və ya nizamnamə kapitalında iştirakın üstünlüyü, və yaxud digər şəkildə, bu cəmiyyətin qəbul etdiyi qərarları müəyyən etmək hüququna malikdirsə, onda həmin cəmiyyət törəmə hesab edilir. Törəmə cəmiyyət, əsas ana cəmiyyətin borclarına görə cavabdeh deyil. Törəmə cəmiyyətə məcburi göstərişlər vermək hüququna malik olan ana cəmiyyət, öz göstərişlərinin yerinə yetirilməsi üçün bağlanan müqavilələr üzrə törəmə cəmiyyətlə birgə məsuliyyət daşıyır. Eyni zamanda, ana cəmiyyət o zaman törəmə cəmiyyətə göstəriş verə bilər ki, bu hüquq törəmə təşkilatın nizamnaməsində və ya onunla bağlanan müqavilədə göstərilmiş

olsun. Törəmə təşkilatın əsas ana təşkilatın günahı üzündən bankrot olması təqdirində, ana cəmiyyət onun borclarına görə subsidiar məsuliyyət daşıyır.

Törəmə təşkilatın səhmdarları, ana cəmiyyəin günahı üzündən dəymiş zərərə görə, əsas şirkətdən kompensasiya tələb edə bilərlər. Zərər yalnız o zaman əsas şirkət tərəfinin üzündən dəymiş hesab edilir ki, əsas cəmiyyət bilərəkdən törəmə təşkilata müəyyən hərəkətləri etməyi tapşırılmış və bu da zərərin yaranmasına gətirib çıxartmışdır. Cəmiyyət o zaman asılı hesab olunur ki, digər dominant şirkət birinci cəmiyyətin səsvermə hüququ olan səhmlərinin 20%-dən çoxuna malik olsun. Şirkətin bağlı və ya açıq tipli olması onun həm nizamnaməsində, həm də adında göstərilir. Müvafiq olaraq, bu cəmiyyətlər ASC və QSC adlanır.

Səhmdarlar, özlərinə məxsus səhmləri, digər səhmdarların razılığı olmadan, özgəninkiləşdirə bilərlər. Belə şirkət, özü tərəfindən buraxılan səhmlərə açıq abunə aparmaq və onların pulsuz satışını həyata keçirtmək hüququna malikdir. ASC, şirkətin nizamnaməsi və ya qanun tərəfindən bağlı abunəyə məhdudiyyətlərin olması istisna olmaqla, özünün buraxdığı səhmlərə bağlı abunə keçirə bilər. ASC-nə səhmdarların sayına məhdudiyyət qoyulmur.

QSC-rin səhmləri yalnız onların təsisçiləri və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş şəxslər arasında bölüşdürülə bilər. QSC özünün buraxdığı səhmlərə açıq abunə keçirtmir, və onları məhdudiyyət qoymadan, heç bir şəxsə satın almaq üçün təklif etmir. Səhmdarların sayı məhduddur: onlar 50 nəfər dən artıq ola bilməzlər. Əgər QSC səhmdarlarının sayı qanunda göstərilən həddən artıq olarsa, bu cəmiyyət bir il ərzində açıq səhmdar cəmiyyətə çevrilməlidir. Əgər səhmdarların sayı qanunla təyin edilən həddə qədər azaldılmazsa, QSC məhkəmə qaydasında ləğv edilməlidir.

QSC səhmdarları, təklif edilən qiymətlə, digər səhmdarlar tərəfindən satılan səhmləri güzəştli almaq hüququna malikdirlər. Nizamnamədə qeyd edilə bilər ki, əgər səhmdarlar onlara verilən bu hüquqdan istifadə etməzlərsə, səhmlərin güzəştli satınalma hüququ cəmiyyətin özünə keçir. Səhmdarlar tərəfindən satılan səhmlərin güzəştli alınması hüququnun həyata keçirilməsinin qaydaları və vaxtı şirkətin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Güzəştli hüququn həyata keçirilməsi, səhmlərin satışa çıxarılmasından 30 gün az olmayaraq və 60 gün çox olmayaraq, baş

verməlidir. Əgər, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesində yaranan cəmiyyətlər istisna olmaqla, səhmdar cəmiyyətin təsisçisi Azərbaycan Respublikası, onun subyekti və ya bələdiyyə qurumudursa, bu cəmiyyət yalnız açıq tipli ola bilər.

Səhmdar Cəmiyyətin yaradılmasının maliyyə aspektləri. SC - təsis edilmə və ya mövcud hüquqi şəxsin yenidən təşkilatlanması yolu ilə yaradılır və dövlət qeydiyyatından keçdiyi andan, yaradılmış hesab edilir. SC təsis edilmə yolu ilə yaradılması, təsisçilər tərəfindən, təsis yığıncağının qərarı ilə həyata keçirilir. Cəmiyyət bir şəxs tərəfindən təsis edilsə, onun yaradılması haqqında qərar yalnız bu şəxs tərəfindən qəbul edilir. Cəmiyyətin təsis edilməsi, onun nizamnaməsinin və pul dəyərində olan qiymətli kağızların, səhmlərin ödənişi üçün təsisçi tərəfindən daxil edilən digər əşyaların, mülkiyyət hüququnun pul vahidində təsdiqi, təsisçilər tərəfindən yekdil olaraq, səs birliyi ilə qəbul edilir. SC idarəetmə orqanlarının seçilməsi, təsisçilər arasında yerləşdirilməli olan səhmlərin təmsil etdiyi səslərin 3/4 -ün çoxluğu ilə təsisçilər tərəfindən həyata keçirilir. Təsisçilər öz aralarında, SC yaradılması haqqında müqavilə bağlayırlar. Bu müqavilədə, cəmiyyətin təsis edilməsi üzrə birgə fəaliyyəti müəyyən edən qaydalar, nizamnamə kapitalının həcmi, təsisçilər arasında yerləşdirilməli olan səhmlərin kateqoriyaları və tipləri, onların ödəniş həcmi və qaydası, cəmiyyətin yaradılması üzrə təsisçilərin hüquqları və öhdəlikləri göstərilmişdir. Cəmiyyətin yaradılması haqqında müqavilə onun təsis edilməsini göstərən sənəd deyil. Bir şəxsdən ibarət olan digər təsərrüfat cəmiyyəti SC yeganə təsisçisi ola bilməz.

SC təsisçiləri onun yaradılması ilə əlaqəli olan və bu cəmiyyətin dövlət qeydiyyatından keçməsindən əvvəl yaranan öhdəliklər üzrə birgə məsuliyyət daşıyırlar. SC, özünün yaradılması ilə bağlı təsisçilərin öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti, yalnız onların hərəkətinin səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən təsdiq edilməsindən sonra daşıyır. SC yeganə təsisçi sənədi - onun nizamnaməsidir. Nizamnamənin tələbləri cəmiyyətin bütün orqanları və onun səhmdarları tərəfindən mütləq sürətdə yerinə yetirilməlidir. SC nizamnaməsində aşağıdakı mütləq məlumatlar olmalıdır:

- cəmiyyətin tam və qısa brend adı;
- cəmiyyətin tipi: açıq və ya qapalı;
- cəmiyyətdə yerləşdirilən səhmlərin sayı, nominal dəyəri, kateqoriyaları və imtiyazlı səhmlərin tipləri;
- hər bir kateqoriyadan və tiptən olan səhm sahiblərinin - səhmdarların hüquqları;
- nizamnamə kapitalının həcmi;
- idarəetmə orqanlarının strukturu və səlahiyyətləri və onların qərar qəbul etmə qaydaları;
- səhmdarların ümumi yığıncağının hazırlanması və keçirilməsi qaydaları, o cümlədən, peşəkar səs çoxluğu və ya yekdilliklə idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarlar üzrə məsələlərin siyahısı;
- filiallar və nümayəndəliklər haqqında məlumatlar;
- digər müddəalar.

Nizamnamə, bir səhmdara məxsus olan səhmlərin sayını və onların məcmu nominal dəyərinin məhdudlaşdırılmasını, eləcə də bir səhmdara verilən səslərin maksimal sayını müəyyən edə bilər.

Nizamnaməyə dəyişikliklər və əlavə edilə bilər. Nizamnamə kapitalının azaldılması ilə əlaqəli olan dəyişikliklər, səhmdarların ümumi yığıncağında qəbul edilən qərar əsasında nizamnaməyə daxil edirlər. Səhmlərin nominal dəyərinin artırılması və ya əlavə səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə nizamnamə kapitalının artırılması ilə əlaqəli olan dəyişikliklər, səhmdarların ümumi yığıncağının müvafiq qərarı əsasında nizamnaməyə yalnız o zaman daxil edilə bilər ki, direktorlar şurası, səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə və yaxud da direktorlar şurasının nizamnaməsinə əsasən, bu qərarı qəbul etmək hüququna malikdir.

Əlavə səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə nizamnamə kapitalının artırılması yerləşdirilən əlavə səhmlərin nominal dəyərinin həcmində qeydiyyatata alınır. Belə olan halda, müəyyən kateqoriyadan və tiptən elan elan edilmiş səhmlərin sayı bu kateqoriyadan və tiptən olan əlavə yerləşdirilən səhmlərin sayı qədər azaldılır.

Nizamnaməyə dəyişikliklərin və əlavələrin daxil edilməsi və ya nizamnamənin yeni redaksiyada təsdiq edilməsi, ümumi iclasda iştirak edən və səsvermə hüququna malik olan səhmlərin sahibləri olan səhmdarların səslərinin 3/4 çoxluğu ilə qəbul olunan qərara əsasən həyata keçirilir. Yeni redaksiyada nizamnamə və ya nizamnaməyə dəyişikliklərin və əlavələrin edilməsi dövlət qeydiyyatından keçirilməlidir.

2.3.Maliyyə və istehsalat təhlilinin qarşılıqlı əlaqəsi.

Maliyyə təhlili – maliyyə menecmenti və auditinin əhəmiyyətli, vacib elementidir. Praktiki olaraq, müəssisələrin maliyyə hesablarının bütün istifadəçiləri, öz maraqlarının optimallaşdırılması üçün qərar qəbul etmək üçün maliyyə təhlili metodlarından istifadə edirlər. Kapitalın gəlirliliyini artırılması, şirkətin stabil vəziyyətinin təmin edilməsi üçün, mülkiyyətçilər maliyyə hesabağlarını təhlil edirlər. Kreditor və investorlar, kreditlər və depozit əmanətləri üzrə öz risklərini minimallaşdırmaq üçün, maliyyə hesabatlarını təhlil edirlər. Dəqiq demək olar ki, qəbul edilən qərarların keyfiyyəti, bütövlükdə, qərarın analitik əsaslandırılma keyfiyyətindən asılıdır.

Mühasibat qeydiyyatı hesablarının yeni planının tətbiqi, mühasibat uçotu və mühasibat hesabatı formalarının dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun olan yeni maliyyə təhlili metodikasından istifadə tələbini irəli sürür. Belə metodika, iş ortağının əsaslandırılmış seçimi, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı dərəcəsinin müəyyən edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin işgüzar aktivliyi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. İşgüzar ortağın maliyyə fəaliyyəti haqqında əsas (bir çox hallarda isə yeganə) informasiya mənbəyi - ictimailəşdirilmiş, dərc edilmiş mühasibat hesabatıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, müəssisələrin hesabatları maliyyə hesabatı məlumatlarının ümumiləşdirilməsinə əsaslanır və müəssisəni, onun fəaliyyəti haqqında məlumatlardan istifadə edən cəmiyyət və işgüzar partnyorlarla birləşdirən informasiya halqasıdır.

Təhlilin subyektləri – müəssisənin fəaliyyətində birbaşa və dolayısı ilə maraqlı olan informasiya istifadəçiləridir. Birinci qrup istifadəçilərə müəssisənin

vəsaitlərinin mülkiyyətçiləri, kredit verənlər (banklar və s.), tədarükçülər, müştərilər (alıcılar), vergi orqanları, müəssisə personalı və rəhbərlik aiddirlər.

Hər bir təhlil subyektı, öz maraqlarından irəli gələrək, informasiyanı öyrənir. Belə ki, mülkiyyətçi, şəxsi kapitalının payının artması və ya azalmasını müəyyən etməli və müəssisə rəhbərliyi tərəfindən ehtiyatların səmərəli istifadəsini; kreditor və tədarükçü – kreditin uzadılmasının məqsədəuyğun olmasını, kreditlənmənin şərtlərini, kreditin qaytarılması təminatını; potensial mülkiyyətçi və kreditorlar – müəssisəyə öz kapitallarının yerləşdirilməsinin əlverişli olmasını və s. qiymətləndirməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız müəssisə rəhbərliyi (administrasiyası), idarəetmə məqsədləri üçün keçirilən idarəetmə təhlili çərçivəsində istehsal uçotu məlumatlarından istifadə edərək, hesabat təhlilini dərinləşdirə bilər. Mühasibat hesabatından istifadə edən ikinci qrup – bilavasitə müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olmayan, lakin müqaviləyə əsasən, birinci hesabat qrupunun maraqlarını qorumalı olan təhlil subyektləridir. Onlara, auditor şirkətləri, məsləhətçilər, birjalar, hüquqşünaslar, mətbuat, assosiasiyalar, həmkarlar ittifaqları aiddir.

Müəyyən hallarda, maliyyə təhlili məqsədlərinin reallaşması üçün yalnız mühasibat hesabatından istifadə etmək kifayət etmir. Ayrı-ayrı istifadəçi qrupları, məsələn rəhbərlik və auditorlar, əlavə mənbələri (istehsalat və maliyyə hesabatı məlumatlarını) cəlb etmək iqtidarındadırlar. Buna baxmayaraq, illik və kvartal hesabatları, çox vaxt, xarpiçi maliyyə təhlilinin yeganə mənbəyidir. Maliyyə təhlili metodikasına bir-biri ilə bağlı üç blok daxildir:

1. müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili ;
2. müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili;
3. müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili.

Maliyyə təhlilinin əsas məqsədi, müəssisənin maliyyə vəziyyəti, onun gəlirləri və itkiləri, aktiv və passivlərin strukturunda, debitor və kreditorlarla hesablaşmalarda dəyişikliklərin obyektiv və dəqiq mənzərəsini göstərən bəzi başlıca parametrləri əldə etməkdir. Eyni zamanda, təhlil edən və idarəedən meneceri həm müəssisənin cari maliyyə vəziyyəti, həm də onun yaxın və uzaq

perspektivləri, yəni maliyyə vəziyyətinin gözlənilən parametrləri maraqlandıra bilər.

Lakin, yalnız zaman sərhədləri maliyyə təhlilinin məqsədlərinin alternativliyini müəyyən etmirlər. Onlar, həmçinin, maliyyə təhlili subyektlərinin, yəni konkret maliyyə informasiyası istifadəçilərinin vəzifələrindən də asılıdırlar.

Təhlilin məqsədləri, əlaqəli olan kompleks vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə edilir. Analitik məsələ, bu təhlilin aparılmasının təşkili, məlumatlandırma, texniki və metodiki imkanları nəzərə alınmaqla, analizin məqsədlərinin konkretləşdirilməsi kimi ifadə edilir. Son nəticədə, ilkin məlumatın həcmi və keyfiyyəti əsas amil kimi çıxış edir. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin dövrü mühasibatı və ya maliyyə hesabatı - yalnız, müəssisədə hesablaşma prosedurlarının yerinə yetirilməsi prosesində hazırlanan «çiy» məlumatlardır.

İstehsal, satış, maliyyə, investisiya və innovasiya sahəsində idarəetmə üzrə qərar qəbul etmək üçün, rəhbərliyə, müvafiq məsələlər üzrə daimi işgüzar məlumatlandırılma lazımdır ki, bu da, ilkin «çiy» məlumatın seçilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi və konsentrasiyası nəticəsində əldə edilə bilər. Təhlil və idarəetmə məqsədlərindən irəli gələrək, məlumatların analitik oxunuşu vacibdir.

Maliyyə hesabatlarının analitik oxunuşunun əsas prinsipi - deduktiv metoddur, yəni ümumidən xüsusiyyə metodudur. Lakin o dəfələrlə tətbiq edilməlidir. Belə təhlil nəticəsində, elə bil ki, təsərrüfat faktlarının və hadisələrinin zaman və loqistik ardıcılığı, onların fəaliyyətin nəticələrinə istiqamətlənməsi və təsir gücü təkrarən ifadə edilir. Maliyyə təhlili, müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşmasına və pul vəsaitlərinin axınlarına təsir etmək qabiliyyətində olan, yüksək rütbəli idarəetmə strukturlarının müstəsna hüququdur.

Məhsulun qiymətinin, xammalın və ya məhsul təcizatının tədarük edilən həcmnin qiymətinin müəyyən edilməsi, avadanlıq və ya texnologiyaların dəyişdirilməsi və digər məsələlər ilə əlaqədar xüsusi idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi və ya qeyri - səmərəliliyi, şirkətin ümumi uğuru, onun iqtisadi artım xarakteri və ümumi maliyyə səmərəliliyinin artımı nöqtəyi nəzərindən

qiymətləndirmədən keçirilməlidir. İqtisadi proseslərin və hadisələrin dərk edilməsi metodu kimi, maliyyə təhlili, müəssisənin idarəetmə sistemində mühüm yer tutur. Maliyyə təhlilinin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- təhlil obyektinin maliyyə vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi;
- nail olunan vəziyyətin amil və səbəblərinin üzə çıxarılması;
- maliyyə sahəsində qəbul edilən idarəetmə qərarlarının hazırlanması və əsaslandırılması;
- maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ehtiyatlarının üzə çıxarılması və səfərbər edilməsi və bütövlükdə təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması.

Maliyyə təhlilinin nəticələri müəssisə rəhbərliyinin və digər iqtisadi informasiya istifadəçilərinin (təhlil subyektlərinin) məlumatlandırılmasının artmasını təmin edir.

Maliyyə təhlili, sıx əlaqəli olan iki bölmənin - maliyyə təhlili və istehsalat-idarəetmə təhlili bölmələrindən ibarət olan, təsərrüfat fəaliyyətinin ümumi, dolğun təhlilinin bir hissəsidir.

Təhlilin maliyyə və idarəetmə təhlillərinə bölünməsi, müəssisə miqyasında mühasibat uçotunun maliyyə uçotuna və idarəetmə uçotuna bölünməsi təcrübəsi ilə şərtlənmişdir. Elə bu da, təhlilin xarici və daxili təhlilə bölünməsinə doğurur. Belə bölgü müəssisənin özü üçün də bir qədər şərtidir, çünki daxili təhlil xarici təhlilin davamı və ya əksinə kimi qəbul edilə bilər. Hər iki təhlil bir-birini əsas məlumatlarla təmin edir.

Yalnız mühasibat hesabatları məlumatlarına əsaslanan maliyyə təhlili xarici təhlil, yəni maraqlı kontragentlər, sahibkar və ya dövlət orqanları tərəfindən müəssisə hədudlarından kənarda aparılan təhlil xarakterinə malikdir. Yalnız hesabat məlumatları əsasında aparılan təhlil müəssisənin fəaliyyəti haqqında məhdud informasiyaya malikdir və şirkətin bütün sirlərini açmağa imkan vermir.

Xarici maliyyə təhlilinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- təhlil subyektlərinin, müəssisənin fəaliyyəti haqqında məlumatların istifadəçilərinin çoxluğu;
- təhlil subyektlərinin məqsəd və maraqlarının müxtəlifliyi;

- mühasibat və hesabat standartlarının, metodikalarının mövcudluğu;
- təhlilin, müəssisənin yalnız ictimai, xarici hesabatına istiqamətlənməsi;
- yuxarıdakı amilin nəticəsi kimi, təhlilin vəzifələrinin məhdudlaşdırılması;
- müəssisə fəaliyyəti haqqında məlumatların istifadəçiləri üçün təhlilin nəticələrinin maksimal sürətdə açıqlığı.

İctimai maliyyə hesabatının göstəriciləri üzrə müəssisənin tərəfdaşlarının yerinə yetirdiyi xarici maliyyə təhlilinin əsas məzmunu (vəzifələri) aşağıdakılardan ibarətdir:

- gəlirin mütləq göstəricilərinin təhlili;
- rentabelliğin nisbi göstəricilərinin təhlili;
- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, bazar dayanıqlılığının, balansın likvidliliyinin, müəssisənin ödəniş qabiliyyətli olmasının təhlili;
- borc kapitalından istifadənin səmərəliliyinin təhlili;
- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin iqtisadi diaqnostikası və emitentlərin reyting qiymətləndirilməsi.

Təsərrüfatdaxili maliyyə təhlili, məlumat mənbəyi kimi, maliyyə hesabatlarından başqa, mühasibat uçotu sisteminin digər məlumatlarından, istehsalın texniki hazırlığı haqqında məlumatlardan, normativ və plan məlumatlarından da istifadə edir. Təsərrüfatdaxili maliyyə təhlilinin əsas məzmunu (vəzifələri), idarəetmənin optimallaşdırılması üçün əhəmiyyət kəsb edən digər aspektlərlə, məsələn, kapital avanslaşdırılmasının səmərəliliyinin təhlili, dövrü və gəlir məsrəflərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili kimi digər məsələlərlə də tamamlanmalıdır.

Təsərrüfatdaxili idarəetmə təhlili sistemində idarəetmə istehsalat uçotunun məlumatlarının cəlb edilməsi hesabına maliyyə təhlilinin dərinləşdirilməsi, başqa sözlə, kompleks iqtisadi təhlilin aparılması və təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi imkanları da vardır. Biznes-planların əsaslandırılması, onların reallaşmasına nəzarət zamanı, marketinq sistemində, yəni istehsalın və bazara istiqamətlənmiş məhsulların, işlərin və xidmətlərin idarə edilməsi sistemində maliyyə və istehsalat təhlili məsələləri qarşılıqlı əlaqədirlər.

İdarəetmə təhlilinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- təhlilin nəticələrinin öz rəhbərliyinə istiqamətlənməsi;
- təhlili üçün məlumatların bütün mənbələrindən istifadə;
- kənardan təhlilin reqlamentləşdirilməsinin olmaması;
- təhlilin kompleks şəkildə aparılması, müəssisənin fəaliyyətinin hərtərəfli öyrənilməsi;
- uçot, təhlil, planlaşdırma və qərar qəbulunun integrasiyası;
- kommersiya sirrinin saxlanması məqsədi ilə təhlilin nəticələrinin maksimal bağlılığı.

Maliyyə təhlilinin mahiyyətinin və nəticələrinin aydın dərk edilməsi üçün başlıca məsələ - gəlir əldə etmək məqsədi ilə resursların (kapitalların) yerləşdirilməsi üçün qərar axını kimi təsərrüfat fəaliyyəti konsepsiyasıdır. Gəlirin əldə edilməsi müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin son məqsədidir. Bu, yalnız, bunun nəticəsində müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşacağına görə deyil, əsasən, müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin, növbəti kapital qoyuluşlarının mümkünlüyünün qorunub saxlanması üçün vacibdir.

Biznesin hansı fəaliyyət sahəsində (ticarət, servis, istehsalat) həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, son məqsəd dəyişmir. Məqsəd ondan ibarətdir ki, müəyyən zaman keçəndən sonra, pul vəsaiti formasında təzahür edən ilkin kapital, bu vəsaitlərin qaytarılması və kifayət qədər gəlirin əldə edilməsi üçün, iqtisadi cəhətdən əlverişli olan bir dəyərə (istehsal potensialına) çevrilir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün, mümkün olan çoxsaylı qərarlar üç əsas istiqamətdə cəmlənir:

- kapitalların (resursların) yerləşdirilməsi üzrə qərarlar;
- bu resurslar vasitəsi ilə aparılan əməliyyatlar;
- maliyyə biznesinin strukturunun müəyyən edilməsi.

Maliyyə qərarlarının bu istiqamətlərinin vaxtında və keyfiyyətlə təmin edilməsi, daxili və ya xarici olmasından asılı olmayaraq, vahid şəkildə araşdırılan maliyyə təhlilinin mahiyyətini təşkil edir.

III Fəsil. Müəssisələrin pul dövriyyəsinin və hesablaşmalarının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1 Nağdsız ödənişlərin təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

Tədiyyə dövriyyəsi - ödəniş vasitəsi kimi pul fəaliyyətinin nəticəsində əmələ gələn pul hesablaşmalarının məcmusudur. Pulların hərəkəti və bunun nəticəsində yaranan maliyyə münasibətləri ictimai məhsulun bütün dövriyyəsinə müşayiət edirlər.

Tədiyyə dövriyyəsinə nağd-pul və nağdsız hesablaşmalar daxildir. Müəssisələr arasında həyata keçirilən hesablaşmaların əksəriyyəti nağdsız qaydada, ödəyicinin hesabından alıcının hesabına köçürülmə yolu, eləcə də tələbnamələrin qarşılıqlı əvəzlənməsi yolu ilə aparılır.

Müəssisələr özlərinin pul vəsaitlərini bank hesablarında saxlayırlar. Bu hesablara, onlara düşən ödənişlər daxil olur və öhdəliklər üzrə vəsaitlər də bu hesabdan ödənilir. Nağd-pul hesablaşmaları ilə müqayisədə, nağdsız hesablaşmalar dövriyyə məsrəflərini azaldır, belə ki, nağd pulların çap edilməsi, daşınması, saxlanmasına ehtiyac qalmır. Bundan başqa, nağdsız hesablaşmalar zamanı, bankda müəssisələrin və bütövlükdə maliyyə-kredit sisteminin böyük həcmdə sərbəst pul vəsaitləri toplanır. Bu vəsaitlər, banklar tərəfindən, müxtəlif məqsədlər üçün, o cümlədən müəssisələrin kreditləşməsi üçün istifadə edilir.

Nağdsız hesablaşmaların həyata keçirilməsi prosesində müəssisələrin ödənişqabiliyyətli olması, onların, bağlanmış müqavilələr üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üzə çıxır ki, bu da onların işinin səmərəliliyi və rentabelliğini, maliyyə vəziyyətinin sabillik dərəcəsini göstərir. Beləliklə, nağdsız hesablaşmalar - müəssisələrin işinin səmərəlilik göstəricisidir.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu göstərici, əvvəla, bank sisteminin səmərəliliyindən, ikinci də, alıcıların alıcılıq qabiliyyətindən asılıdır. Nağdsız hesablaşmalar, əmtəələrin ilkin və son dövriyyə mərhələlərində yaranaraq, təkraristehsal prosesinin davamlılığını təmin edirlər. Belə hesablaşmaların səmərəliliyini məhz təkraristehsal prosesinin təmin edilməsi nöqteyi nəzərindən

araşdırmaq lazımdır. Həmçinin, onlar, dövriyyə vəsaitlərinin dövr etməsinin tezləşdirilməsində böyük rol oynayırlar.

Nağdsız hesablaşmaların təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərindən biri - onların tezləşdirilməsidir. Bu, iqtisadiyyatın səmərəliliyi ilə müəyyən edilən qanunlara əsaslanır. Bu məsələyə yalnız tədarüksü-müəssisələr mövqeyindən yanaşmaq düzgün deyil, çünki onlar, məhsul satışından gəlir əldə etmək üçün, hesablaşmaların daha da tezləşdirilməsində maraqlıdırlar. Həmçinin, avans ödənişlər də qeyri səmərəsizdir və dünya praktikasında geniş yayılmamışdır. Ənənəvi hesablaşma növü olan inkasso hesablaşma sistemi əsas götürülməlidir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəssisə tərəfindən göndərilən məhsulun hərəkəti tədiyyə sənədlərinin və pulların hərəkəti ilə müşayiət olunur. Nağdsız hesablaşmalarda pulların hərəkəti bir bankın hesabından digər bankın hesabına köçürülməsi kimi təzahür edir. Belə olduqda, bir qayda olaraq, banklar, pul vəsaitlərinin həcmi azaldıb-artıraraq, müəssisələrin hesablarında qeydlər aparır, hər dəfə bilavasitə pulları köçürümlər. Bundan sonra, banklar öz hesablarında qeydiyyat aparmaqla, qarşılıqlı hesablaşmaları həyata keçirirlər. Lakin bu o demək deyil ki, bu hesablaşmaların nəticəsində pul hərəkəti ümumiyyətlə aradan qaldırılmışdır.

Məhsul satışının müxtəlif mərhələlərində nağdsız hesablaşmaların səmərəliliyi meyarları müxtəlifdir. İki mərhələni qeyd etmək olar. Birinci mərhələ - məhsul və ödəniş sənədlərinin hərəkətini özündə ehtiva edir: tədarükçü məhsulu yükləyir, ödəniş sənədlərini yazır və banka təhvil verir, sonra bu sənədlər alıcının bankına ötürülür. Orada ödəniş, yəni alıcının hesabından vəsaitlərin silinməsi və tədarükçünün ödəniş sənədinin ödənilməsi həyata keçirilir. Bir bankdan digərinə sənədlər ya kassa-hesablaşma mərkəzləri vasitəsi ilə, ya da, əgər banklar arasında müxbir münasibətləri yaradılıb və müxbir hesabları açılıbdırsa, bilavasitə ötürülür.

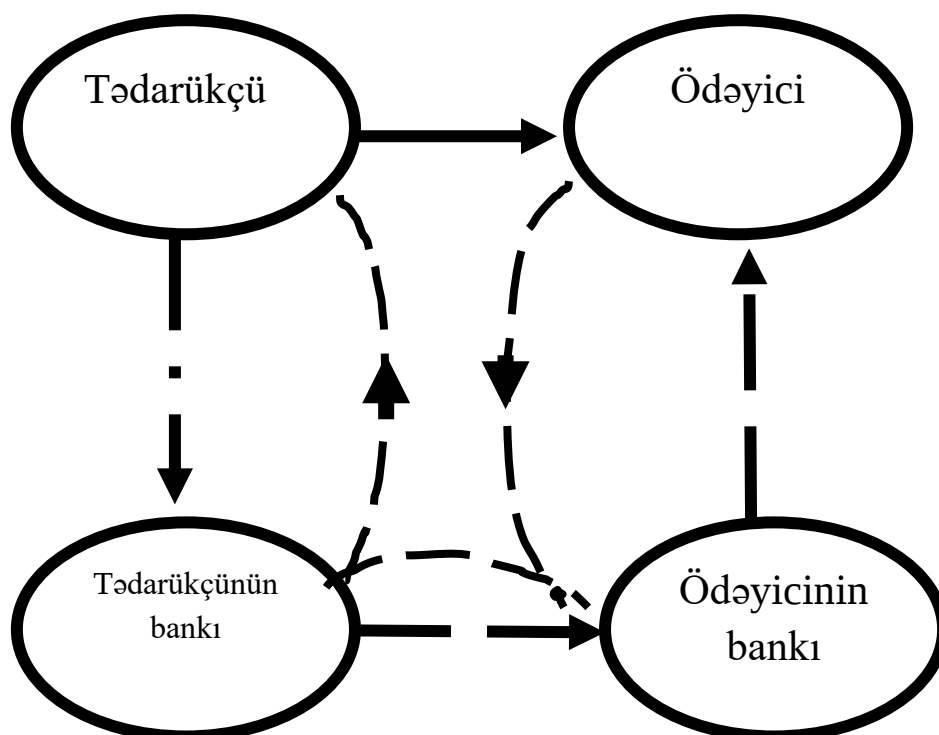
Məhsul satışının ikinci mərhələsi özündə pulların hərəkətini ehtiva edir: onlar, alıcının bankından tədarükçünün bankına ötürülür və orada onun hesabına yatırılır. Birinci mərhələdə hesablaşmaların səmərəliliyi və sürəti, hər şeydən əvvəl, məhsulun tədarükçüdən istehlakçıya hərəkətinin sürətindən, eləcə də məhsulun və

ödənış sənədlərinin (tədiyyə sənədlərinin) hərəkətinin sinxron olmasından asılıdır. Alıcı və tədarükçü üçün, eləcə də ümumi iqtisadiyyat nöqtəyi nəzərindən, hər zaman, daha əlverişlidir ki, məhsul, gətirildiyi anda, alıcı tərəfindən ödənilsin. Əgər məhsulun qiyməti əvvəlcədən ödənilirsə, alıcıya əlavə dövriyyə vəsaitləri lazım olacaq və onların dövriyyəsi ləngiyəcək, hesablaşmaların tezləşdirilməsi isə yalan (xəyali) olacaq. Əgər məhsulun dəyəri gətiriləndən sonra, xeyli gec ödənilirsə, bu satış prosesini və hesablaşmaları, eləcə də dövriyyə (tədavül) vəsaitlərinin dövretmə vaxtını gecikdirəcək. Bundan başqa, hər iki halda, müəssisənin debitor-kreditor borcu əmələ gəlir.

Deməli, məhsul satışının birinci mərhələsində nağdsız hesablaşmaların təşkilinin vəzifəsi, alıcıya maddi neymətlərin çatdırılması və onların pulunun ödənilməsi anlarını birləşdirməkdən ibarətdir. Başqa sözlə, məhsulun pulunun ödənilməsi onun alıcıya çatdırılması günündə baş verməlidir. Yalnız belə olduqda, hesablaşmalar daha səmərəli ola bilər. Lakin bu heç də o demək deyil ki, hər bir konkret halda bu situasiyaya (belə vəziyyətə) can atmaq lazımdır. Bu - nağdsız hesablaşmaların təşkilinin əsasında durmalı olan nəzəri müddəadır.

İkinci mərhələdə, hesablaşmanın sürəti, əsasən, ödəyicinin hesabından tədarükçünün hesabına vəsaitlərin nə dərəcədə tez köçürülməsindən asılıdır. Şəkildə nağdsız hesablaşmaların təşkili sxemi göstərilmişdir.

Cədvəl 4.

Şəkil 1. Nağdsız hesablaşmaların təşkili sxemi

İşarələr:

___ __ __ məhsulun hərəkəti;

_____tədiyyə sənədlərinin hərəkəti

•••••pulların hərəkəti

- ödəniş, yəni tədarükçünün tədiyyə sənədinin ödənilməsi;

• satış prosesinin başlanğıcı - məhsulun daşınması;

T- satış prosesinin yekunlaşdırılması - vəsaitlərin tədarükçünün hesabına yatırılması.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, neft müqavilələrinin imzalanması, müştərək müəssisələrin yaradılması xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoymaq marağını xeyli gücləndirmişdir. Belə ki, 2000–2016 - ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş ümumi investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların həcmi 58,3 milyard manat və ya 65,2 faiz təşkil etmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş daxili investisiyaların həcmi də ilbəil artmış, yəni 2000-ci ildəki 460,3 milyon manatdan 2016– ci ildə 12148 milyon manata çatmış və ya 26,4 dəfə artmışdır.

Dövlətin fəal investisiya siyasəti nəticəsində maliyyə mənbələri üzrə kapital qoyuluşunun strukturunda da xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövrdə nəzərə çarpacaq əsas meyl xarici investorların vəsaitləri hesabına kapital qoyuluşunun artmasıdır. Digər mənbələrin payı isə bir o qədər cəlbəedici olmamışdır. Belə ki, 1993-cü ildə mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşunun payı 33% təşkil edirdisə, 1995-ci ildə bu 13,4%, 1998-ci ildə isə 1,7% olmuşdur. Bu isə investisiyanı maliyyələşdirmək üçün ölkə büdcəsinin imkanlarının və onun rolunun xeyli aşağı olduğunu göstərir. Lakin buna baxmayaraq son illərdə iqtisadiyyatın inkişaf tempinə müvafiq olaraq mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşunda artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2000-ci il Dövlət büdcəsi xərclərinin 89,4 mln manatı və ya 11,7 faizi, 2005-ci ildə isə müvafiq olaraq 444,7 milyon manatı və ya 20,8 faizi,

2016-cu ildə 3255,3 milyon manatı və ya 32,9 faizi əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Cədvəl 5.

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların artım dinamikası

	İllər					
	2000	2005	2010	2012	2014	2016
İnvestisiya qoyuluşu bütün mənbələr üzrə, mlyn.manat						
Ondan:						
Xarici investisiyalar, mlyn.manat	1289,8	6733,4	14118,9	17048,8	20250,7	21974,2
faizlə	829,5	4628,5	6619,7	6849,8	8102,7	8269,3
Daxili investisiyalar, mlyn.manat	64,3	68,7	46,9	40,3	40,0	37,6
faizlə	460,3	2104,9	7499,2	10199,0	12148,0	13704,9
	35,7	31,3	53,1	59,7	60,0	62,4

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014, Bakı, “Səda” 2016, səh

Cədvəl 6.**Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların
strukturu (mln. ABŞ dolları)**

Göstəricilər	İllər					
	2000	2005	2010	2012	2014	2016
Cəmi xarici investisiya	927,0	4893,2	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9
Ondan:						
Maliyyə kreditləri	262,9	698,4	3405,9	3692,5	3135,5	2655,8
Neft sənayesinə	546,1	3799,9	2955,3	3407,8	4287,8	4935,2
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	118,0	230,5	659,6	886,0	1094,5	1041,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016, Bakı, "Səda", 2016, səh. 404

Milli iqtisadiyyatın normal maliyyə infrastrukturu, eləcə də ölkə vətəndaşlarının dövlətə inamı şəraitində respublikanın iqtisadi inkişafının investisiya potensialı kimi əhalinin şəxsi vəsaiti (əmanəti) çıxış edə bilər. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsində həmin mənbənin xüsusi çəkisi hələki nəzərə cəpacaq səviyyədə deyildir. Belə ki, əhalinin vəsaitləri hesabına 1995-ci ildə investisiya qoyuluşunun 8 faizi təmin edilmişdirsə, 2000-ci ildə bu göstərici 4,7 faiz, 2005-ci ildə 4,4 faiz, 2010-cu ildə 3,8 faiz və 2016-cü ildə 1,8 faiz təşkil etmişdir.

Vəsaitlərin köçürülməsinin üç üsulu vardır: poçtla, teleqrafla, və elektron ödəniş. Müəssisələr müqavilədə pulların köçürülməsi üsulunu təyin etməli, həmçinin, köçürülmə üzrə xərclərin kimin üzərinə düşməsinə müəyyən etməlidirlər. Son dövrlərdə meydana gəlmiş elektron ödəniş çox sürətlə pulların köçürülməsinə imkan verir. Nağdsız hesablaşmaların tezləşdirilməsi istiqamətlərindən biri banklar arasında müxbir münasibətlərinin inkişafı ilə

əlaqəlidir. Bu, Mərkəzi Bankın orqanı olan hesablama-kassa mərkəzlərini aradan qaldırır.

Nağdsız hesablaşmaların təşkili prinsipləri. Nağdsız hesablaşmalar müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Onların seçimi müxtəlif şəraitdə tətbiqin səmərəliliyi, səlqişsiz ödəyicilərə təsir etmək ehtiyacı və digər səbəblərdən asılıdır. Hal-hazırda, tədarükçü və alıcı istənilən hesablaşma növünü seçə bilərlər və bu da onların arasında bağlanan müqavilədə qeydə alınmalıdır. Burada, nağdsız hesablaşmaların səmərəliliyinin əsas tələbi ifadə edilməlidir: ödəniş məhsulun satışı (alıcı tərəfindən qəbul edilməsi) ilə eyni anda həyata keçirilməlidir. Bu tələbdən nağdsız hesablaşmaların üç prinsipi irəli gəlir. Tədarükçü və alıcının banklarının harada yerləşməsindən asılı olaraq, hesablaşmalar eyni şəhərdən və fərqli şəhərlərdən olan hesablaşmalara bölünür. Hesablaşmaların texniki tərəfi və onların reallaşmasına bankların nəzarət formaları əksər hallarda, tədarükçü və alıcının banklarının eyni şəhərdə, və yaxud da müxtəlif şəhərlərdə yerləşməsindən daha çox asılıdır. Alıcı və tədarükçü fərqli şəhərlərdə yaşayırlarsa, inkasso və akkreditiv daha səmərəli sayılır, eyni şəhərdə yaşayırlarsa - hesablaşma çekləri və tədiyyə tapşırıqları daha səmərəlidir.

Ödəniş yerindən asılı olaraq (alıcı və tədarükçü fərqli şəhərlərdədirlərsə), iki əsas hesablaşma forması mövcuddur: **inkasso** - alıcının bankında ödəniş, və **akkreditiv** - tədarükçünün bankında ödəniş. Bu ödəniş, alıcıya inamsızlığı ifadə edir və, bir növ, sanksiyadır.

Ödənişin təşkili üsulundan asılı olaraq, ödəniş ya tam formada, ya da qismən, qarşılıqlı tələbnamələrin hesaba alındığı qarşılıqlı hesablaşmalar saldosunun hesaba alınmayan məbləğində həyata keçirilə bilər

2.2. Müəssisələrin banklardakı hesabları və cari hesablardan ödənişlərin növbəliliyi və müasir formaları .

Müəssisə, qeydiyyatı üzrə, istənilən bankda, və ya hər hansı digər bankda cari hesab açdıra bilər. Buna görə də, müəssisə üçün, düzgün və səmərəli bank seçimi amili böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bundan, yalnız bank xidmətlərinə çekilən

xərclər deyil, eləcə də, müəssisənin nağdsız hesablaşmalarının səmərəliliyi, onun kreditləşməsi, ona göstərilən bank xidmətlərinin həcmi, və nəhayət, bankın bankrotluğu ilə ləqəli olan itkilərdən sığortalanma asılıdır. Tamamilə aydındır ki, pul vəsaitlərinin saxlanması üçün daha yüksək faiz dərəcəsi təklif edən banklar, digər banklardan daha yüksək dərəcədə risk edirlər. Deməli, onların bankrotluq dərəcəsi daha yüksəkdir. Hər şeydən öncə, Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına təyin edilən iqtisadi normativlərə nəzər yetirək:

- nizamnamə kapitalının minimal həcmi;
- riskin qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla, bankın nizamnamə kapitalının həcmi və onun aktivlərinin məbləği arasında son hədd nisbətləri;
- balansın likvidliliyi göstəriciləri;
- Mərkəzi bankda yerləşdirilən məcburi ehtiyatların minimal həcmi;
- bir borcluya düşən maksimal risk həcmi; valyuta və kurs riskinin həcmi məhdudlaşdırılması; hüquqi şəxslərin aksiyalarının əldə edilməsi üçün cəlb edilmiş depozitlərin istifadəsinin məhdudlaşdırılması.

Beləliklə, kommersiya bankının nizamnaməsinin, lisenziyasının, eləcə də iqtisadi normativlərin faktiki vəziyyətinin öyrənilməsi, onun fəaliyyətinin ilkin təhlil etməyə imkan verir.

Seçimin növbəti mərhələsində belə bir sual araşdırılmalıdır: beynəlxalq təcrübədə, inkişaf etmiş ölkələrdə bank öz illik gəlirindən 1% depozitlərin sığortalanması fonduna və bankrotluqdan bankların sığortalanması fonduna ayırır. Bu, bank müştərisinin maraqlarının təminatıdır. Bu halda, bank, ödəniş qabiliyyəti pozulduqda və likvid vəsaitləri çatışmazlığı yarandıqda, hər bir fondan, onlara ödənilən məbləğdən 20 dəfə çox olan məbləğdə vəsait ala bilər.

Müəssisə, kommersiya banklarının fəaliyyətinə aid olan aşağıdakı amilləri nəzərə almalıdır:

- cari hesabın açılması şərtləri və həyata keçirilən əməliyyatların dəyəri;
- bank tərəfindən kassa xidmətinin göstərilməsi və onun dəyəri;
- ehtiyat fondunun mövcud olması və onun həcmi;
- kreditin verilməsi şərtləri və onun faiz dərəcəsi;

-bankın investisiya imkanları;

Digər banklarda müxbir hesablarının olması və nağdsız hesablaşmaların aparılması sürəti;

- bankın prestiji;

- texniki baza;

-göstərilən bank xidmətlərinin sayı və s.

Hesab növləri. Azərbaycanda mövcud olan qanunvericiliyə görə, bütün müəssisələr öz pul vəsaitlərini bank hesablarında saxlamalıdır. Bu onlara, bir tərəfdən, pul vəsaitlərinin qorunmasını, digər tərəfdən isə – nağdsız hesablaşmaların, nağd pullarla əməliyyatların aparılmasını təmin edir, çünki bütün bunlar bankların ən vacib funksiyalarıdır.

Müəssisələr aşağıdakı hesab növlərini açə bilərlər: hesablaşma, cari, büdcə, valyuta, depozit və s. Kreditləşmə zamanı ssuda və ya xüsusi ssuda hesabları açıla bilər.

Hesablaşma hesabı – müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş müstəqil hüquqi şəxsin əsas hesabı. Bu hesabda pul vəsaitləri saxlanılır, onun vasitəsi ilə nağdsız hesablaşmalar aparılır, yəni pullar və ödənişlər daxil olur, nağd pullar verilir və hesaba yatırılır.

Müəssisə filiallarına, onların struktur bölmələrinə, nümayəndəliklərinə banklarda hesablaşma hesabları, hesablaşma sub-hesabları, cari hesablar açıla bilər. Struktur bölməsinə hesablaşma hesabı o zaman açılır ki, o iqtisadi cəhətdən kifayət qədər müstəqil olsun və ya müəssisəyə, hər hansı səbəbdən, belə hesabı açmaq əlverişli olsun. Əgər müəssisə öz struktur bölmələrinin müstəqilliyini məhdudlaşdırırsa, bu zaman o, onlara, ya hesablaşma sub-hesabı, ya da cari hesab açır. Hesablaşma subhesabına filialın istehsal etdiyi məhsulun satışından əldə edilən gəlir daxil olur və sonradan o, hesablaşma hesabına köçürülür. Bu sub hesabdən, filiallara daxil olan maddi dəyərlərə görə ödənişlər həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, bu hesabdən nağd pulların ödənişinə icazə verilmir. Eyni zamanda, cari hesabdən nağd pullar məvacib və digər əməkhaqqı ödənişlərinə, ezamiyyət xərclərinə, eləcə də filialın təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqəli məqsədlərə verilir. Cari

hesaba vəsaitlər hesablaşma hesabından və ya subhesabdan köçürülür. Cari hesablar, həmçinin, ictimai təşkilatlara, xeyriyyə fondlarına və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqəli olmayan digər təşkilatlara açılır.

Büdcə hesabını adətən, büdcədən vəsait alan müəssisə və təşkilatlar açdırır, bu şərtlə ki, həmin vəsaitlər sırf məqsədli təyinatlıdır, məsələn, hər-hansı konkret bir proqramın reallaşmasına yönəldilmişdir.

Valyuta hesabını xarici fəaliyyətlə məşğul olan və xarici valyuta ilə əməliyyatlar aparan müəssisələr üçün açılır. Valyuta hesabının açılması və fəaliyyət göstərməsinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- valyuta hesabı, xarici valyutada əməliyyatlar aparmaq üçün Mərkəzi Bankın lisenziyasını alan kommertiya bankında açılır;

- həmiy hesabın aparıldığı valyuta müəssisə tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilir;

- valyuta hesabının açılması üçün banka, hesablaşma hesabı açmaq üçün təqdim edilən eyni sənədlər verilir, lakin əgər bu hesab həmin bankda açılırsa, müəssisənin tək cə ərizə verməsi kifayətdir;

- kommertiya banklarının üzərinə müəssisələrin valyuta əməliyyatlarına nəzarət etmək vəzifəsi qoyulub, yəni banklar, valyuta əməliyyatlarının qanuniliyini təsdiq edən istənilən sənədi onlardan tələb edə bilər; valyuta əməliyyatları qaydaları pozulduğunda, qeyri-qanuni əldə edilən valyuta, cərimə ilə birlikdə, dövlətin sərəncamına keçir.

Depozit hesabı, müəyyən müddətə, əvvəlcədən razılaşdırılmış faizlə sərbəst pül vəsaitlərini banka qoyan müəssisələr üçün açılır. Onlar özlərinin pullarını müddətdən əvvəl də geri götürə bilərlər, lakin belə olduqda, faiz dərəcəsi kəskin olaraq, aşağı düşür. Belə əmanətçilərə banklar, kreditləşmə zamanı və digər hallarda müəyyən üstünlüklər verirlər, çünki depozit əmanəti bank kreditinin etibarlı təminatıdır. Depozit hesabı, müəssisə və bank arasında bank əmanəti müqaviləsi əsasında açılır. Belə hesabların sayı məhdud deyil. Bank və müəssisə arasında, hesablaşma və digər hesabların açılması məqsədi ilə müqavilə bağlanır. Bu müqavilədə, müəssisəyə bank tərəfindən göstərilən hesablaşma xidmətlərinin

şərtləri müəyyən edilir. Bank öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürür: müştərinin hesabında pul vəsaitlərinin saxlanması; nağdsız hesablaşmaların aparılması; nağd pulların qəbul edilməsi və müştəriyə verilməsi; hesabda aparılan əməliyyatlar haqqında məlumatların gizli saxlanması; müəssisəyə hesabdən çıxarışların, çek kitabçalarının verilməsi; hesabda vəsaitlərin qalıqları üzrə faizlərin ödənilməsi. Bank, müştərinin sərəncamvermə hüququnu təmin etməklə, müvəqqəti sərbəst vəsaitlərdən istifadə etmək hüququna malikdir. Müəssisə mövcud qanunvericiliyi pozarsa, həmçinin, kassa planını təqdim etməzsə və ya onun limitini aşarsa, bank, bu müəssisənin hesablaşma və kassa əməliyyatlarının həyata keçirilməsindən imtina edə bilər.

Bazar iqtisadiyyatına keçid müəssisədən elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərinin, təsərrüfatçılığın və istehsalın idarə edilməsinin effektiv formalarının tətbiqi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi əsasında istehsalın səmərəliliyinin, məhsulun və xidmətin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsini tələb edir. Bu vəzifənin reallaşdırılmasında müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili mühüm rol oyna

Cədvəl 7.

2016-ci ildə müəssisə və təşkilatların fəaliyyətlərinin maliyyə nəticələri[mil.m.]

	Mənfəət	Zərər
Cəmi	26364,2	1209,5
o cümlədən:		
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşəçilik və balıqçılıq təsərrüfatı	41,9	5,0
Sənaye	24730,5	782,4
o cümlədən:		
Mədəncəxarma sənayesi	22555,2	276,9
Emal sənayesi	1682,2	214,2
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	486,2	35,3

Su təchizatı: tullantıların təmizlənməsi və emalı	6,9	256,0
Tikinti	439,3	134,3
Ticarət: nəqliyyat vasitələrinin təmiri	157,8	38,1
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	125,1	86,1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	28,8	5,4
Informasiya və rabitə	333,1	35,4
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	270,1	46,9
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	12,9	9,9
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	191,3	10,7
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	18,1	9,2
Dövlət idarə edilməsi və müdafiə; İcbari sosial təminat	0,5	0,2
Təhsil	4,4	2,0
Əhaliyə səhiyyə, sosial və xidmətlərin göstərilməsi	4,3	14,4
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	0,7	25,0
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	5,4	4,5

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016, Bakı, "Səda", 2016

Təhlilin köməyi ilə müəssisənin inkişaf strategiyası və taktikası işlənib hazırlanır, plan və idarəetmə qərarları əsaslandırılır, onların yerinə yetirilməsinə nəzarət həyata keçirilir, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi ehtiyatları aşkara çıxarılır, müəssisənin, onun bölmələrinin və işçilərinin fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir.

Müəssisə, öz hesabında olan pul vəsaitləri ödəniş etməyə kifayət edənə qədər, onlardan müstəqil olaraq istifadə edə bilər. Müəssisənin bankla bütün qarşılıqlı münasibətləri ona bankda hesablaşma hesabı açıldıqdan sonra başlayır. Bundan ötrü, banka aşağıdakı sənədlər təqdim edilir:

- hesab açdırmaq üçün ərizə;

- təsis müqaviləsi (təsdiq edilmiş surəti);
- nizamnamə və ya qaydalar (təsdiq edilmiş surəti);
- qeydiyyat haqqında şəhadətnamə (təsdiq edilmiş surəti);
- statistika orqanlarından kodların verilməsi haqqında məktub.

Hesablaşma hesabından ödənişlərin növbəliliyi. Müəssisələr, onların hesabında saxlanılan bütün vəsaitlərə tam sərəncam verirlər. Bu qaydalar, ödənişlərin aparılmasına vəsaitlərin həcmnin kifayət qədər olmasına qədər qüvvədədir. Əgər vəsaitlər kifayət etmirsə, müəssisənin hesabından vəsaitlərin məcburi silinməsi növbəliliyi təyin edilir. Təbii ki, bu, onun hüquqlarını məhdudlaşdırır.

1987-ci ilə qədər, SSRİ-da ödənişlərin aşağıdakı növbəlilik qaydaları mövcud idi:

- 1-ci növbədə - əməkhaqqı ödənişi və büdcə ödənişləri;
- 2-ci növbədə - tədarükçülərlə hesablaşmalar;
- 3-cü növbədə - müəssisə vəsaitlərinin əsaslı tikintiyə köçürülməsi;
- 4-cü növbədə - bank kreditlərinin ödənilməsi;
- 5-ci növbədə - bütün digər ödənişlər.

3.3. Nağd pul əməliyyatlarının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Təşkilati-hüquqi formasından və fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, müəssisə, idarə və təşkilatlar özlərinin sərbəst qalan pul vəsaitlərini banklarda saxlamalı və öz öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların böyük bir hissəsini nağdsız qaydada həyata keçirtməlidirlər. Lakin elə hesablaşma növləri var ki, onlar nağd pullardan istifadəni tələb edir, məsələn, fəhlə və qulluqçulara maaşların verilməsi, ezamiyyət xərclərinə pulların ödənilməsi, fiziki şəxslərdən xammalın alınması və s. Beləliklə, hər bir müəssisənin özünün xəzinəsi olmalıdır və buradan, nağd pullarla hesablaşmalar həyata keçirilməlidir.

Nağd pulların müəssisənin xəzinəsindən hərəkəti, xəzinə planı kimi təşkil edilir. Xəzinə planı bir kvartal üçün tərtib edilir və bu müddət başlanandan 55 gün əvvəl xidməti banka təqdim edilir. O, bankdan nağd pulların vaxtında alınmasını və onlardan səmərəli istifadəyə nəzarəti təmin edir. Planlaşdırma, Azərbaycan

Respublikasında mövcud olan aşağıdakı nağd pul dövriyyəsi prinsiplərinə əsaslanır: qənaətcillik, qeydiyyatın və qorunub saxlanmanın təmin edilməsi, nağd pulların xərclənməsində plana uyğunluq və məqsədyönlülük. Bu prinsiplərə riayət edilmə bəzi şərtlərlə təmin edilir. Əvvəla, müəssisənin xəzinəsində pulların sayı məhdudlaşdırılır. Bununla əlaqədar, müəssisələrə xidmət edən banklar nağd pulların kassa qalıqlarına limit təyin edirlər. Lazım gəldikdə, limitlərə yenidən baxılır. Müəssisələr, xidmətçi banklarla razılaşdırılan qaydada və müddətdə, qoyulmuş limitdən artıq olan nağd pul kütləsini banka təhvil verməlidirlər. Nağd pullar, bankların gündüz və ya gecə kassalarına (xəzinələrinə), inkassatorlara, sonradan banklara təhvil vermək üçün müəssisələr nəzdində yaradılan birləşmiş kassalara (xəzinələrə), eləcə də, müqavilə əsasında, bankların hesablarına köçürülməkdən ötrü, rabitə müəssisələrinə təhvil verilə bilirlər.

Müəssisə, limitdən artıq, həm də üç iş günündən artıq olmayaraq (bankda pulların qəbul edilməsi günü də daxil olmaqla), nağd pulları yalnız əməkhaqqının, sosial sığorta üzrə müavinətlərin və təqaüdlərin ödənilməsi üçün saxlaya bilər. İkinci, nağd pulların qarşılıqlı daşınması aradan qaldırılır. Əgər müəssisələr daimi olaraq, nağd pul şəklində, gəlir əldə edirlərsə (şəhər nəqliyyatı müəssisələrə, rabitə, ticarət müəssisələri və s.), bu zaman, onlara xidmət göstərən banklarla razılaşdırma əsasında, onlar gəlirin bir hissəsindən xərc əməliyyatları üçün istifadə edə bilirlər. Üçüncü, banklar tərəfindən, müəssisə və təşkilatların xəzinə qaydalarına necə riayət etməsinə nəzarət təşkil edilir. Müəssisənin kassa planı dörd bölmədən ibarətdir. İlk üç bölmədə, «plan» qrafasından əlavə, «ötən ilin müvafiq kvartalına görə faktiki yerinə yetirmə» qrafası da vardır. Lakin, yüksək inflyasiya və qeyd edilən dövrlərin müqayisəli olmamasına görə, son gövrlərdə, «ötən ilin müvafiq kvartalına görə faktiki yerinə yetirmə» qrafası doldurulmur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin illik, rüblük və aylıq yekun büdcələri tərtib olunur. Bu iş müəssisənin plan-iqtisad şöbəsi tərəfindən maliyyə xidmətlərinin iştirakı ilə yerinə yetirilir. Yekun büdcə gəlirlər və xərclər hissəsindən ibarət olur. Yekun büdcəni ümumi şəkildə, cədvəl 7-dəki kimi göstərmək olar:

Cədvəl 8.

Müəssisənin yekun büdcəsi (gəlirlər və xərclərin əsas maddələri)

Gəlirlər hissəsi	Xərclər hissəsi
1.Məhsul satışından və sair satışlar- dan gəlirlər	1. Büdcə vergiləri
2.Satışdankənar əməliyyatlardan gəlirlər	2. Əmək haqqı
3. Plan dövrünün əvvəlinə bank	3. Xammal və materialların alınması
	4. Elektrik enerjisinin ödənilməsi
	5. Kreditlərin ödənilməsi (faizlər

Müəssisənin maliyyə planı onun iqtisadi inkişaf planının digər bölmələri əsasında yaradılır. Eyni zamanda, maliyyə planının tərtib olunması maya dəyəri planının formalaşmasına, maddi və digər resurslardan istifadəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müəssisələrin öz öhdəlikləri üzrə digər müəssisələrlə hesablaşmaları, bir qayda olaraq, bank idarələri vasitəsilə nağdsız qaydada aparılır. Bununla yanaşı, müəssisələrlə, vətəndaşlarla (işçilərlə, alıcılarla və s.) nağd pulla hesablaşmalar da həyata keçirilir (əmək haqqı və başqa ödənişlərin verilməsi).

Nağdsız hesablaşmalar dedikdə, kağız və metal puldan, habelə barterdən (məhsulun başqa məhsulla ödənilməsi) istifadə etmədən, hesablaşma sənədləri vasitəsilə həyata keçirilən ödəmələr başa düşülür. Nağdsız hesablaşmalar zamanı ödəniş tapşırıqlarından, çeklərdən, akkreditivlərdən, ödəniş-tələbnamə tapşırıqlarından istifadə edilməsinə yol verilir. Müəssisələrlə alıcılar arasında hesablaşma formaları müqavilə ilə müəyyən olunur.

Kassa planının işlənilib hazırlanmasına birinci bölmədən başlayırlar. Burada, bankdan alınan pullardan başqa, müəssisənin xəzinəsinə nağd pulların daxil olması əks etdirilir. Bu, əsasən, həmin müəssisənin fəhlə və qulluqçularının müəssisənin anbarından aldıkları mineral əmtəə dəyərlilərinin (kömür, rəngləyici materiallar və

s.) əldə edilməsi üçün, xidmətlər üçün (evlərin təmiri, daşımalar), istirahət evlərinə, sanatoriyalara göndərişlər və s. üçün ödənişləridir. Adətən, bunlar, kiçik məbləğlərdir; onlardan çoxu sisteməlik xarakter daşıyır və işçilərin sayından asılıdır.

Nəğd şəkildə daimi gəliri olan müəssisələr, onu kassa planının birinci bölməsində göstərilir. Belə olduqda, «Yerli nəqliyyatın gəliri», və ya «Ticarət gəliri» sətirindən istifadə edilir. Bütün müəssisələrə ümumi gəlirdən özlərinin təsərrüfat ehtiyaclarına nəğd pullardan istifadə etməyə icazə verilir. Məbləğ xidmət edən bankla razılaşdırılır. Hər şeydən əvvəl, müəssisənin fəaliyyət sferası nəzərə alınır. Əgər müəssisə hüquqi şəxslərin xidmətlərindən istifadə edirsə, təsərrüfat ehtiyaclarına xərclənən nəğd pulların məbləği, hökumət tərəfindən təyin edilən, hüquqi şəxslər arasında nəğd pullarla hesablaşmanın son hədd həcmi nəzərə alınmalıdır. Əgər müəssisə kənd təsərrüfatı xammalını əhalidən alırsa, məbləğ üzrə məhdudiyyətlər yoxdur.

Sonra, kassa planının üçüncü bölməsi hesablanır. Kassa planında, adətən, əməkhaqqının və mükafat fondundan verilən mükafatların həcmi bilavasitə asılı olan göstəricilər üzrə planın gözlənilən yerinə yetirilməsi nəzərə alınmır. Planlaşdırılan əməkhaqqı fondu və maddi həvəsləndirmə fondundan ödənilən mükafatların həcmi, müvafiq kvartal üzrə illik plan əsasında şesablanır. Hesablanan məbləğdə vergilərin, pul köçürmələrinin və tutulan pulların həcmi çıxandan sonra, əmək haqqının ödənilməsi üçün nəğd pullar verilir. Üçüncü bölməni doldurandan sonra, ikinci bölmənin – «Xərclərin» planlaşdırılmasına keçirlər. İkinci bölmənin birinci sətri üçüncü bölmənin onuncu sətrinə müvafiq olmalıdır.

Əsas hissəsini əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə müavinətlər təşkil edən sosial sığorta müavinətlərinin məbləği, ilin fəsillərindən asılı olaraq, böyük dəyişikliklərə məruz qalır. Əvvəlcə, ötən illərin məlumatlarına əsasən, xəstəliklər qrafikində qanunauyğunluqlar müəyyən edilir, sonradan isə, işləyənlərin sayı və

əməkhaqqı fondu nəzərə alınmaqla, qarşıdan gələn kvartal üçün müavinətlərin məbləği planlaşdırılır.

Ezamiyyət xərclərinə ödənişlərin məbləği (əməkhaqqına daimi əlavələrdən başqa) ehtiyac yarandıqca, hökumət tərəfindən təyin edilən ezamiyyət xərclərinin normaları nəzərə alınmaqla, planlaşdırılır; təsərrüfat xərclərinin məbləği isə – hüquqi şəxslər arasında təsdiq edilmiş smeta, müqavilə və nağd pul hesablaşmalarının son hədd həcmi nəzərə alınmaqla, planlaşdırılır.

Kassa planının son bölməsini təşkil edən «fəhlə və qulluqçulara əməkhaqqı ödənişinin verilməsi təqvimini», kollektiv müqaviləyə müvafiq və xidmətçi bankla razılaşdırıldıqdan sonra, işlənilib hazırlanır. İri müəssisələrdə, ayın bu və ya digər yarısı üçün əməkhaqqı bir neçə gün ərzində ödənilir. Bu, nağd pulların xidmətçi bankın kassasına daxil olması prosesi ilə əlaqəlidir.

Müəssisə və təşkilatlara nağd pullar bankda çek üzrə verilir. Bankda nağd pulların əldə edilməsi üçün lazım olan çek kitabçası, vərəqlərinin sayı göstərilməklə, müəssisənin ərizəsi əsasında xidmətçi bankdan satın alınır. Çek kitabçası hesablaşmaya sərəncam verənə və ya baş mühasibə verilir. Çek kitabçasının üz qabığında hesab nömrəsi, çeklərin nömrələri, çeklərin doldurulma və onlardan istifadə qaydaları göstərilmişdir.

Çek – say nömrəsi göstərilməklə ciddi bank hesablaşması blankıdır; o, Dövlət nişanları müəssisəsi tərəfindən istehsal edilir. Çekin üz qabığında rəqəmlə məbləğ, qeydiyyat tarixi, müəssisənin rəhbəri və baş mühasibinin imzaları, çek təqdim edilən şəxsin soy adı və bu şəxsin imzası göstərilir.

Çekin üz tərəfində müəssisənin tam adı, hesab nömrəsi, məbləğ - rəqəmlə və sözlə, çekin verilmə yeri və tarixi, müəssisənin rəhbəri və baş mühasibinin imzaları göstərilir, möhür qoyulur. Çekin əks tərəfində rəqəmlə nağd pulun məbləği və pulların göndərilmə məqsədi göstərilir, müəssisənin rəhbəri, baş mühasibi və çekin təqdim edildiyi şəxsin imzaları qoyulur, eləcə də həmin şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar göstərilir.

Çekin kökünün əks tərəfində, müəssisənin kassasında bankdan alınan nağd pulların məbləğinin qeydiyyatdan keçirilməsi haqqında qeydiyyat aparılır. Burada,

mədaxil qəbzinin say nömrəsi, tarix və baş mühasibin imzası göstərilir. Çekin doldurulması zamanı aşağıdakı qaydalara əməl etmək lazımdır: rəqəmlə və sözlə çekin məbləği, eləcə də verilmə tarixi (ay – sözlə yazılır) əllə, diyircəkli qələmdən istifadə etməklə doldurulur. «Məbləğ rəqəmlə» rekvizitində pulun manatla göstərildiyi rəqəmdən əvvəl və sonra qalan boş yerlər mütləq iki xəttlə qeyd edilməlidir.

Adlı çekdə, «pulunu ödəyin» sözlərindən sonra, mürəkkəblə və ya diyircəkli qələmlə aşağıdakılar yazılır: adına çek verilən şəxsin soy adı, adı və atasının adı.

Məbləğin sözlə ifadəsi, mütləq, sətirin əvvəlində yazılmalıdır. Bundan sonra, «manatla» sözü məbləğdən sonra boş yer qoyulmadan qeyd edilməlidir. Çek, onu (çeki) verən tərəfindən mütləq mürəkkəblə və ya diyircəkli qələmlə imzalanmalıdır. Bütün rekvizitlər doldurulmayana qədər, çeki imzalamaq qadağandır. Çekin məzmununda heç bir düzəlişlərə yol vermək olmaz, çünki onlar çeki etibarsız edir.

Əgər hesab sahibi tərəfindən banka verilən imzaların nümunəsi kartında təşkilatın möhürünün hələ olmaması haqqında qeyd varsa, çeklər bank tərəfindən möhürsüz qəbul edilir. Adlı çeklərin əks tərəfində pulun götürülməsi haqqında qeyd olan qəbz bank tərəfindən geri alınır.

Çekin tərib edilməsi ilə eyni vaxtda, onun kökünün də bütün rekvizitləri doldurulmalıdır. Çekin verilməsi barədə qeyd olan qəbz (onun kökü) hesab sahibi tərəfindən geri alınır.

Ödənilən və korlanan çeklərin köklərini, eləcə də korlanan çekləri çekverən üç ildən az olmayaraq saxlamalıdır. Hesab sahibi, onu bağlayarkən, istifadə edilməyən çek köklərini, eləcə də, çeklərin nömrələri göstərilməklə, korlanmış çekləri bank təşkilatına qaytarmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili - vacib iqtisadi amillərdən biri kimi çıxış edir. Onun vasitəsi ilə müəssisələrin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək olar. Bazar şəraitində, istənilən kommersiya müqaviləsindən, işgüzar münasibətlərdən əvvəl, maliyyə vəziyyətinin, xüsusən də, maliyyə dayanıqlılığının, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin və potensial biznes-partnyorun ödəmə qabiliyyətli olmasının təhlili aparılır. Maliyyə cəhətdən dayanıqlı olmayan tərəfdaş ilə müqavilənin bağlanması, xammal və materialların çatdırılma müddətinə riayət olunmaması səbəbindən, istehsal prosesinin pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da, öz növbəsində, əlavə xərclərə gətirib çıxarır.

Müəssisə, dəqiq olaraq, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, maliyyə özünə optimal olan yuxarı və aşağı həddlərini müəyyən etməlidir, çünki kifayət etməyən dayanıqlılıq müəssisənin sonrakı inkişafı üçün maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması, ödəniş qabiliyyətinin olmaması və hətta bankrotluq təhlükəsini daşıyır, artıq dayanıqlılıq isə həmçinin arzuolunan deyil, çünki müəssisənin fəaliyyəti, xərcləri artıq ehtiyatlarla ağırlaşır.

Müəssisənin maliyyə strategiyasının səmərəlilik səviyyəsi onun maliyyə resurslarının məqsədyönlü formalaşmasından çox asılıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşmasının əsas məqsədi onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin perspektiv inkişafını təmin edən lazımi maliyyə aktivlərini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşması prosesi aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin inkişaf perspektivlərinin nəzərə alınması;
- maliyyə resurslarının ümumi həcmindən investisiya hissəsinin ayrılması;
- müəssisənin maliyyə təhlükəsizliyi mövqeyindən maliyyə resurslarının formalaşmasının optimal strukturunun təmin edilməsi.

Müəssisənin maliyyə resursları onun balansının aktivində göstərilir. Maliyyə resursları müxtəlifdirlər və onlar müəyyən əlamətlərlə təsnifləşdirirlər.

Gəlirlər və daxil olmalar formasında pul vəsaitinin məcmuu müəssisənin maliyyə resurslarını təşkil edir.

Müəssisənin maliyyə resursları daxili və xarici mənbələr hesabına formalaşır. Daxili mənbə xüsusi və ona bərabər tutulan vəsaitlərdən ibarətdir. Xarici mənbə isə sonrakılara ayrılır: maliyyə bazarında səfərbərliyə alınan resurslar; yenidən bölüşdürmə yolu ilə daxil olan resurslar.

Bazar iqtisadiyyatı müəssisələrdə maliyyə resurslarının yeni mənbələrini yaradır. Məsələn, maliyyə bazarında səfərbərliyə alınan vəsaitlər; dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi nəticəsində əmək kollektivi üzvlərinin pay haqları; qiymətli kağızlar üzrə dividend və faizlər; maliyyə əməliyyatlarının aparılmasından mənfəət və s.

Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə sıx inteqrasiyası şəraitində maliyyə bazarları şirkətlərin fəaliyyətlərinə güclü təsir göstərilir. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə olunması sistemini təkmilləşdirmək, maliyyə bazarlarında əməliyyatları uğurla başa çatdırmaq və iqtisadi resurslardan daha səmərəli istifadə etmək firma və şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin vacib amillərinə çevrilmişdir.

Dividend siyasəti biznesin maliyyələşdirilməsi sahəsində müəssisə rəhbərinin qəbul etdiyi qərarların tərkib hissəsidir. Biznesin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin məbləği dividendin ödənilməsi əmsalından asılıdır. Lakin müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafına nə qədər çox mənfəət yönəldilərsə, dividendin ödənilməsinə bir o qədər az pul qalacaqdır. Beləliklə, müəssisənin dividend siyasətinin mühüm aspekti dividendin ödənilməsi və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafı arasında mənfəətin bölüşdürülməsində optimal nisbətin müəyyənləşdirilməsidir.

Müəssisənin dividend siyasəti onun maliyyə resurslarının formalaşmasının idarə edilməsi siyasətinin tərkib hissəsi olub müəssisənin bazar dəyərini maksimum artırmaq məqsədilə mənfəətin istehlak və kapitallaşan hissələri arasında nisbətin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Strateji perspektivdə müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin səmərəli təşkili daim borc vəsaitlərini cəlb etmədən mümkün deyil. Borc maliyyə resurslarından istifadə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətini genişləndirməyə, xüsusi kapitaldan daha səmərəli istifadə olunmasına, müxtəlif məqsədli maliyyə fondlarının formalaşmasını sürətləndirməyə, son nəticədə isə müəssisənin bazar dəyərini artırmağa imkan verir.

Maliyyə planlaşdırılması müəssisənin maliyyə məqsədinə nail olmağın yollarını və üsullarını, maliyyə vəsaitlərinə tələbatı müəyyənləşdirir. Müəssisənin maliyyə planlaşdırılmasının məqsədi maliyyə xarakterli qərarların qəbulunun seçilmiş meyarlarından asılıdır.

Maliyyə planlaşdırılması plan tapşırıqlarının hazırlanması və yerinə yetirilməsinin subyektiv prosesi kimi obyektiv şəraitə, iqtisadi qanunların fəaliyyətini və qanunauyğunluqları nəzərə almağa əsaslanır. Eyni zamanda maliyyə planlaşdırılmasının elmi səviyyəsindən, onun düzgün təşkilindən, mütərəqqi növlərin və metodların tətbiqindən bütün resursların səmərəli istifadəsi və bütövlükdə müəssisənin uğurları daha çox asılıdır.

Təşkilati-hüquqi formasından və fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, müəssisə, idarə və təşkilatlar özlərinin sərbəst qalan pul vəsaitlərini banklarda saxlamalı və öz öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların böyük bir hissəsini nağdsız qaydada həyata keçirtməlidirlər. Lakin elə hesablaşma növləri var ki, onlar nağd pullardan istifadəni tələb edir, məsələn, fəhlə və qulluqçulara maaşların verilməsi, ezamiyyət xərclərinə pulların ödənilməsi, fiziki şəxslərdən xammalın alınması və s.

Beləliklə, hər bir müəssisnin özünün xəzinəsi olmalıdır və buradan, nağd pullarla hesablaşmalar həyata keçirilməlidir.

Nağdsız hesablaşmaların təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərindən biri - onların tezləşdirilməsidir. Bu, iqtisadiyyatın səmərəliliyi ilə müəyyən edilən qanunlara əsaslanır. Bu məsələyə yalnız tədarüksü-müəssisələr mövqeyindən yanaşmaq düzgün deyil, çünki onlar, məhsul satışından gəlir əldə etmək üçün, hesablaşmaların daha da tezləşdirilməsində maraqlıdırlar. Həmçinin, avans ödənişlər də qeyri səmərəsizdir və dünya praktikasında geniş yayılmamışdır. Ənənəvi hesablaşma növü olan inkasso hesablaşma sistemi əsas götürülməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Müəssisə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1994.
2. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1991.
3. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Bakı, 1994.
4. Azərbaycan Respublikasının “Daxili audit haqqında” Qanunu, Bakı, 2007.
5. “Müəssisələrdə məhsulun maya dəyərinə daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında” əsasnamə. Bakı, 1996.
6. «Müəssisələrin Uçot Siyasəti haqqında Əsasnamə» (Respublika Maliyyə Nazirliyinin 23 yanvar 1997-ci il tarixli 5 sayılı əmri).
7. “Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit” elmi-praktik konfransın materialları – Azərnəşr, 1999.
8. “Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu”. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). – Bakı: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri 2006.
9. “Maliyyə” D. Bağirov, M. Həsənlı Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti- 2011.
10. “Maliyyə nəzarəti” Bəybala Xankişiyev Bakı, 2002.
11. Abbasov A.B., Abbasov S.A. “Maliyyə biznesi”. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2014.
12. Ələkbərov Ə.Ə. “Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri” AMEA nın xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 2006.
13. M.M.Sadıqov “Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri” Bakı, 2001.
14. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. М.: Проспект, 2010. С. 49.

15. Батьковский А. М. Методологические проблемы совершенствования анализа финансовой устойчивости предприятия радиоэлектронной промышленности // Экономика, предпринимательство и право. – 2011. – № 1 (1). – С. 32.
16. Химушкина О. В. Повышение финансово устойчивости предприятий / О.В. Химушкина, Л.С. Теплякова // Юбилейный сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава, аспирантов, соискателей и студентов. Рязань: РГАТУ, 2011. С. 100.
17. Бурцев А. Л. Современные методы и приемы анализа и прогнозирования финансовой устойчивости организации // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 1. – С. 25.
18. Грачев А. В. Финансовая устойчивость предприятия: критерии и методы оценки в рыночной экономике: Учебное пособие. Изд. 3-е. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2010. С. 25.
19. Сабельфельд Т.В. Совершенствование механизма диагностики финансовой несостоятельности предприятия: автореф. дис. ... канд. экон. наук / Т.В. Сабельфельд. – Новосибирск : Изд-во НГУЭУ, 2011. С. 21.
20. Лапуста М. Г. Определение характера финансовой устойчивости предприятия. – URL: <http://www.elitarium.ru/>.
21. Тюрина В. Ю. Сравнение отечественных методик проведения финансового анализа организации / В. Ю. Тюрина, Э. Р. Альмухаметова // Молодой ученый. – 2013. – №11. – С. 477.
22. Шерemet А. Д., Негашев Е. В. Методика финансового анализа деятельности коммерческой организаций – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2012. С. 91.
23. Бурцев А. Л. Современные методы и приемы анализа и прогнозирования финансовой устойчивости организации. // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 1. С. 26.
24. Бобылева А. С. Теоретико-методологические аспекты сущности финансовой устойчивости предприятия и критерии ее оценки // Экономические науки: финансы, денежное обращение и кредит. – 2010. – № 1 (62). – С. 375.

25. Холт Р.Н. Основы финансового менеджмента / Пер. с англ. М.: Дело, 2004. С. 87.

26. Савченко Т. Б. Анализ показателей финансовой устойчивости предприятия // Актуальн– № 12. – С. 220.ые проблемы гуманитарных и естественных наук. М.: Издательство: Научно-информационный издательский центр и редакция журнала «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук», - 2012.

27. Пискунова И. В. Оценка финансовой устойчивости предприятия в современных условиях хозяйствования // Вопросы экономики и права. – 2011. –№ 3. – С. 308.

Особенности организации финансов предприятий

Р Е З Ю М Е

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определены цель и задачи, приведены научная новизна и практическая значимость исследования.

В первой главе рассматриваются сущность, функции, механизм формирования финансы предприятий, организации источника финансового ресурсов в современные условиях, теоретические взгляды формирования финансового ресурсов .

Во второй главе анализируются стратегия формирования финансы ресурсов в предприятии.

В третьей главе излагаются принципы показателей, характеризующие финансовое положение компании, эффективное использование финансовых ресурсов и пути совершенствования планирования предприятия, финансовые ресурсы.

В заключении формулируются основные выводы и приводятся рекомендации, полученные в результате проведенного исследования.

Features of the organization of enterprise finance

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography .

In the introduction the relevance of the topic , the purpose and objectives , given scientific novelty and practical significance of the study .

The first chapter discusses mechanism of essence, functions, forming of the establishment finance, sources of forming of the finance resources in the modern condition and forming of the finance resources theoretical looks.

The second chapter analyzes forming in the establishment of the finance resources strategy.

The third chapter deals with the principles of indicators characterizing the company's financial position, the effective use of financial resources and how to improve enterprise planning, financial resources.

In conclusion, showing the main conclusions and recommendations resulting from the study.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzinin magistrantı
Hüseynov Emin Məhyəddin oğlunun " Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri" mövzusunda magistr dissertasiyasına**

R Ə Y

Milli iqtisadiyyatın dinamik və effektiv inkişafı maliyyə resurslarından məqsədyönlü və peşəkarcasına istifadə edilməsi əsasında mümkündür. Maliyyə vəsaitlərindən düzgün və savadlı istifadə olunması iqtisadi artım tempinin sürətlənməsinə, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə, büdcə sisteminin balanslaşdırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sosial mühafizəsinə, inflyasiyanın cilovlanmasına və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə imkan verir. Müəssisənin xüsusi kapitalının çoxalması ilk növbədə xüsusi maliyyə resurslarının formalaşmasının idarə edilməsi ilə əlaqədardır. Bu idarəetmənin əsas vəzifəsi gələcək dövrdə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafının lazımı səviyyədə özünümaliyyələşdirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Müəssisənin maliyyə strategiyasının səmərəlilik səviyyəsi onun maliyyə resurslarının məqsədyönlü formalaşmasından çox asılıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşmasının əsas məqsədi onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin perspektiv inkişafını təmin edən lazımı maliyyə aktivlərini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Müəssisənin xüsusi kapitalının çoxalması ilk növbədə xüsusi maliyyə resurslarının formalaşmasının idarə edilməsi ilə əlaqədardır. Bu idarəetmənin əsas vəzifəsi gələcək dövrdə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafının lazımı səviyyədə özünümaliyyələşdirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işində müəssisənin xüsusi maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri, səhmdar cəmiyyətin dividend-emissiya siyasəti ətraflı araşdırılmışdır. Bu baxımdan müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşması problemləri xüsusi aktualıq kəsb edir.

Bütün bu deyilənlərə əsaslanaraq demək olar ki, Magistr Mərkəzinin magistrantı Hüseynov Emin Məhyəddin oğlunun " Müəssisələrin maliyyəsinin

təşkili xüsusiyyətləri” adlı dissertasiya işinin mövzusu olduqca aktual və günün tələblərinə cavab verən bir məsələnin tədqiqinə həsr edilmişdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 80 səhifə həcmindədir. Dissertasiya işində 8 cədvəl və sxem verilmişdir.

Birinci fəsil müəssisədə maliyyə resurslarının formalaşmasının nəzəri əsasları həsr edilmişdir. Burada, müəssisə maliyyəsinin mahiyyəti, funksiyaları və formalaşması mexanizmi, müasir şəraitdə maliyyə resurslarının təşkili mənbələri, maliyyə resurslarının formalaşmasına nəzəri baxışlar araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə maliyyə resurslarının formalaşması prosesinin idarə edilməsi, müəssisələrdə dividend siyasəti, müəssisənin maliyyə resurslarından istifadə istiqamətləri haqqında məlumat verilmişdir.

Üçüncü fəsildə müasir şəraitdə müəssisədə maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi məsələləri nəzərdən keçirilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda müəssisədə maliyyə resurslarının formalaşmasına dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatlardan və faktiki statistik məlumatlardan istifadə edərək Hüseynov Emin Məhyəddin oğlu müasir tələblərə cavab verən, mühüm elmi və praktiki əhəmiyyətli magistr dissertasiyası yazmışdır. Buna görə də sözügedən magistr dissertasiyasını müdafiəyə buraxmağı tövsiyə edirəm.

Elmi rəhbər
“Maliyyə və maliyyəinstitutları”
kafedrasının dosenti :

i.e.n. İ.M.Rzayev.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzinin magistrantı
Hüseynov Emin Məhyəddin oğlunun " Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri" mövzusunda magistr dissertasiyasına**

R Ə Y

“Maliyyə” termini ilk dəfə XV əsrdə İtaliyanın ticarət şəhərlərində meydana gəlmişdi. O vaxtlar artıq əmtəə-pul münasibətləri və dövlətçilik mövcud idi. Sonradan bu termin beynəlxalq miqyasda yayıldı, dövlət pul vəsaitləri fondunun yaradılmasına dair əhali və dövlət arasında pul münasibətlərinin qurulması ilə əlaqədar iqtisadi anlayış kimi işlədildi. Dövlətçiliyin inkişafı prosesində dövlət və bələdiyyə hakimiyyəti orqanlarının pul fondlarının yaradılması və xərclənməsinin müasir üsulları tədricən əmələ gəldi. Eyni zamanda, müxtəlif mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi yaranmış və inkişaf etmişdi. Maliyyə resurslarının formalaşması müəssisə və şirkətlərin çoxşaxəli fəaliyyətinin zəruri elementinə çevrilmişdir.

Qlobal maliyyə böhranının təsiri maliyyə sistemində daha çox psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarının inkişaf strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etmişdir. Maliyyə sistemi çərçivəsində maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi həmişə müəyyən məqsədlərin əldə olunmasına yönəldilmişdir. O, idarəetmənin müəyyən sxeminin yaradılmasını tələb edir.

Müəssisədə maliyyə resurslarının formalaşması problemləri haqqında fikir bildirən müəlliflər haqlı olaraq göstərirk ki, müəssisənin maliyyə strategiyasının səmərəlilik səviyyəsi onun maliyyə resurslarının məqsədyönlü formalaşmasından bilavasitə asılıdır. Müəllifin fikrincə müəssisənin xüsusi kapitalının çoxalması ilk növbədə xüsusi maliyyə resurslarının formalaşmasının strateji idarə edilməsi ilə əlaqədardır. Müəssisənin maliyyə resursları dedikdə onun təsərrüfat fəaliyyətini təmin etmək üçün topladığı xüsusi və borc vəsaitlərinin, həmçinin məqsədli pul fondları formasında onların ekvalentlərinin məcmusu başa düşülür.

Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu aktualıq kəsb edir. "Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri" mövzusunda dissertasiya işində müəssisədə maliyyə resurslarının formalaşmasının nəzəri əsasları açıqlanmış, maliyyə

resurslarının formalaşması strategiyası nəzərdən keçirilmiş və müasir şəraitdə müəssisədə maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri araşdırılmışdır.

Mühüm elmi və praktiki əhəmiyyətini nəzərə alaraq Magistr Mərkəzinin magistrantı Hüseynov Emin Məhyəddin oğlunun "Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri" mövzusunda yazdığı magistr dissertasiyasını müdafiəyə buraxmağı məqsədəuyğun hesab edirəm.

Elmi rəhbər
“Maliyyə və maliyyəinstitutları”
kafedrasının dosenti :

i.e.n.R.A.Quşxani.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzinin magistrantı
Hüseynov Emin Məhyəddin oğlunun " Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri" mövzusunda magistr dissertasiyası işinin**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Müasir bazar münasibətləri, istifadəçilər tərəfindən müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ətraflı tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə fəaliyyətinin təhlili, müəssisənin daxili istifadəçiləri üçün, nəzarət və düzgün maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi, investorlar, tədarükçülər, kredit təşkilatları kimi xarici istifadəçilər üçün isə - təsərrüfat subyektinin gəlirli və ödəmə qabiliyyətli olmasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə, lazımdır.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili - vacib iqtisadi amillərdən biri kimi çıxış edir. Onun vasitəsi ilə müəssisələrin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək olar. Bazar şəraitində, istənilən kommersiya müqaviləsindən, işgüzar münasibətlərdən əvvəl, maliyyə vəziyyətinin, xüsusən də, maliyyə dayanıqlılığının, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin və potensial biznes-partnyorun ödəmə qabiliyyətli olmasının təhlili aparılır. Maliyyə cəhətdən dayanıqlı olmayan tərəfdaş ilə müqavilənin bağlanması, xammal və materialların çatdırılma müddətinə riayət olunmaması səbəbindən, istehsal prosesinin pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da, öz növbəsində, əlavə xərclərə gətirib çıxarır.

Müəssisə, dəqiq olaraq, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, maliyyə özünə optimal olan yuxarı və aşağı həddlərini müəyyən etməlidir, çünki kifayət etməyən dayanıqlılıq müəssisənin sonrakı inkişafı üçün maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması, ödəniş qabiliyyətinin olmaması və hətta bankrotluq təhlükəsini daşıyır, artıq dayanıqlılıq isə həmçinin arzuolunan deyil, çünki müəssisənin fəaliyyəti, xərcləri artıq ehtiyatlarla ağırlaşır.

Magistr dissertasiyasının tədqiqat mövzusunun aktuallığı həmçinin onunla izah olunur ki, müasir dövrdə, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas xarakteristikalarından biridir. Maliyyə sahəsi normal təşkil olunmuş müəssisə, vaxtlı-vaxtında öz öhdəliklərinə görə ödəniş edir,

investisiya kapitalının cəlb edilməsində, kreditlərin əldə edilməsində, biznes-partnyorların seçimində digər təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə, üstünlüklərə malikdir. Və ən əsası, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, müəssisəyə, bazar konyunkturunun gözlənilməz dəyişikliklərindən qorunmaq imkanı verərək, onun bankrot olmasını minimal həddə çatdırır.

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili probleminin bəzi aspektləri A.İ.Kovalyov, A.L.Burtsev, A.M.Batkovski, Y.A.Luşak, V.V.Kovalyov, A.V.Qraçov, Q.V.Savitskaya, E.S.Stoyanova, A.D.Şeremet və başqalarının əsərlərində araşdırılmışdır. Bu mövzunun geniş surətdə işlənib hazırlanmasına baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili probleminin daha da dərinlən öyrənilməsi vacibdir. Azərbaycan iqtisadçılarından Ə.Ələkbərov, T.Hüseynov, Ş.Səmədzadə, A.Musayev, D.Bağirov, X.Yahudov, V.Novruzov, A.Məmmədov, B.Ataşov, M.Həsənli, Ə.Əlirzayev, R.Quşxani, A.Abbasov, Z.Məmmədov, M.Sadıqov və başqa alimlərimizin maliyyə resurslarının tədqiqinə dair elmi-tədqiqat əsərləri mövcuddur. İqtisadçılarımızın qeyd edilmiş problemlə bağlı elmi araşdırmalarında maliyyə potensialının iqtisadi kateqoriya kimi tədqiqi, onun qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının səmərəli istifadə olunması məsələlərinə müxtəlif prizmalardan yanaşdıqlarını söyləmək olar.

Tədqiqatın məqsədi - Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri probleminin təhlilinin nəzəri və metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təhlili və onun gələcəkdə yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sisteminin işlənib hazırlanması elmi məsələsinin həllidir.

Qarşıda duran məqsədə çatmaq üçün, aşağıdakı **vəzifələri** həll etmək lazımlır:

- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili anlayışının əhəmiyyəti və mahiyyətinin araşdırılması;
- maliyyə təhlilinin əsas metodikalarının xüsusiyyətlərinin göstərilməsi;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkili və maliyyə dayanıqlılığının əsas göstəricilərinin və tiplərinin öyrənilməsi;

- müəssisənin təşkilati - iqtisadi xarakteristikası;
- müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsinə və yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması⁴
- təhlil edilən müəssisənin müəssisələrin maliyyəsinin təşkili, maliyyə dayanıqlılığının optimallaşdırılması modelinin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın obyekti kimi müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri çıxış edir.

Tədqiqatın predmeti - müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin nəzəri və praktiki məsələlərinin məcmusudur.

Tədqiqatın nəzəri əsasları - maliyyə fəaliyyətini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, maliyyə dayanıqlılığı üzrə iqtisadçı-alimlərin əsərləri, dövrü mətbuat materialları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri-metodiki əsaslarını problemlə bağlı fərman və sərəncamlar, Azərbaycanın qanunvericilik, icra orqanlarının qərarları və normativ sənədləri, Azərbaycanın həmçinin yaxın və uzaq xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və səmərəli istifadəsi problemlərinə həsr olunmuş əsərləri, dövrü mətbuatın materialları təşkil edir. Problemin işlənməsi zamanı həmçinin oxuduğum dərsliklərdən nəticə çıxardaraq müxtəlif cədvəl və sxemlərdən istifadə etmişəm.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş nəzəri və praktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasıdır.

Bu tədqiqatda, elmi yenilik olan aşağıdakı əsas müddəalar ifadə edilərək, müdafiəyə çıxarılır:

- müəssisələrin maliyyəsinin təşkili anlayışının iqtisadi mahiyyəti tədqiq edilmişdir;
- müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının əsas metodları və metodikası araşdırılmışdır;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin təhlili zamanı maliyyə əmsallarının müxtəlif birləşmələrinin tətbiqi zərurəti əsaslandırılmışdır;

- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər kompleksi təklif edilmişdir;
- Müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin optimallaşdırılması modeli işlənib hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın yazılışında **ümumi elmi tədqiqat metodları**, məntiqi yanaşma, göstəricilərin müqayisəsi, maliyyə əmsalları metodu, sistemli yanaşma və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Magistr dissertasiyasının **praktiki əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələrindən müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına istiqamətlənmiş idarəetmə qərarlarının təkmilləşdirilməsi üçün istifadə etmək olar.

Magistr dissertasiyasının strukturu:

Birinci fəsil, müəssisələrin maliyyəsinin təşkilinin nəzəri və metodoloji aspektlərinə həsr edilmişdir. Burada, maliyyə dayanıqlılığının təhlilinin nəzəri və metodoloji aspektləri geniş işıqlandırılmış, xüsusilə də, maliyyə dayanıqlılığının əhəmiyyəti, mahiyyəti, onun müəyyən edilməsinə əsas yanaşmalar və təhlil metodikası araşdırılmışdır.

İkinci fəsil praktiki məsələlərə həsr edilmişdir. Burada, müəssisələrin maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, müəssisənin təşkilati-hüquqi xarakteristikası verilmiş, müəssisə kapitalının tərkibi və strukturu öyrənilmiş, maliyyə dayanıqlılığı göstəricilərinin təhlili aparılmışdır.

Üçüncü fəsildə, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin gələcəkdə uğurlu idarəedilməsi üçün təklif və tövsiyələr verilmiş, müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri göstərilmişdir.

Sonda, aparılan tədqiqatın nəticələrinə görə, əsas təklif və tövsiyələr ifadə edilmişdir. Ədəbiyyat siyahısında, dissertasiya işində istifadə edilən əsərlərin siyahısı göstərilmişdir.